

BAGI ZOLTÁN PÉTER

Egy kudarc okai

Kanizsa 1601. évi ostroma

Bevezetés

1600. október 22-én 45 napi ostrom után Georg von Paradeiser kénytelen volt feladni Kanizsát.¹ A mindössze 300 magyar és 500 stájer-osztrák katona védte vár földrajzi, katonapolitikai és hadszervezeti értelemben is kiemelkedő jelentőséggel bírt a 16. századi Magyar Királyságban. A tizenöt éves háborút megelőzően ugyanis a Kanizsa körül életre hívott végvidéket egy jól körülrírt katonai koncepciónak megfelelően, a környék domborzati viszonyait, vízrajzát és úthálózátát figyelembe véve tudatosan tervezték meg és építették ki.² Katonai jelentőségéből adódóan a vár a kor politikai életében is jelentős szerepet játszott, hiszen a Német-római Birodalom és Itália védelmének kulcsaként tekintettek rá.³ Ennek megfelelően az elestét követő napokban, már október végén elkezdtek megszervezni Bécsből és Grazból egy új védvonalat a megmaradt délnyugat-dunántúli területek, valamint Stájerország és Alsó-Ausztria oltalmára. Ezt a Balatontól nyugatra szinte a semmiből életre hívott új végvidéket, amelyet később négy, önálló harcászati egységet alkotó várkörzetre osztottak, Kanizsával szembeni végvidéknek keresztelték el.⁴ Másrészt ugyanekkor megindultak a tárgyalások Bécs és Graz között arról is, hogy a következő esztendő fő hadivállalkozása a délnyugat-dunántúli magyar, a stájer, de még a birodalmi rendek védelme és biztonsága

¹ Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603. Közli Kazinczy Gábor. Pest, 1863. 85–86.; Antonitsch, Evelyn: *Die Wehrmaßnahmen der innerösterreichischen Länder im dreizehnjährigen Türkenkrieg 1593–1606*. Diss. Graz, 1975. 255–267.; V. Molnár László: *Kanizsa vára*. Budapest, 1987. 78–82.; Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000. 313–323.; Ortelius, Hieronimus Augustinus: *Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395*. Nürnberg, 1602. (Reprint: Pytheas Kiadó, Győr, 2002.) 188r–189r., 190v–192v.; Istvánffy Miklós: *Magyarok dolgairól írt históriája Tállay Pál XVII. századi fordításában*. Budapest, 2009. 357–371.

² Kelenik József: *A kanizsai védelmi övezet és természetföldrajzi adottságai a XVI. század '70-es éveinek végén*. In: Petercsák Tivadar – Pethő Ernő (szerk.): *Végvár és környezet*. Eger, 1995. 163–174.; Pálffy Géza: *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig*. Történelmi Szemle, 38. évf. (1996) 2–3. sz. 163–217., 201–202.

³ Stauffer, Albrecht: *Die Belagerung von Kanizsa durch die christlichen Truppen im Jahre 1601*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung VII. Band (1886) 265–313., 265.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*, 289.

⁴ Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*, 277–289.; Kelenik József: *A Kanizsa elleni végvidék katonai erejének változásai 1633–1638*. In: Molnár András (szerk.): *Hadtörténelmi Tanulmányok*. Zalaegerszeg, 1995. 5–51.; Pálffy: *A török elleni védelmi rendszer*, 202–203.; Kelenik József: *Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600–1601*. In: Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest, 2005. 311–358.; Végh Ferenc: *Egerszeg végvár és városa a 17. században*. Zalaegerszeg, 2010. 13–27.

szempontjából is kiemelt stratégiai fontosságú Kanizsa visszavételére irányuljon.⁵ Az 1600. decemberi bécsi tárgyalások idején világossá vált, hogy Mátyás főherceg⁶ és tanácsadói a dunántúli főhadszíntér északi szakaszán kívánják bevetni a császári-királyi hadsereget Buda, illetve az azt védő Székesfehérvár elfoglalására. Ferdinánd főherceg⁷ tehát arra kényszerült, hogy Stájerország, Karintia és Krajna erőforrásait összegyűjtve és maximálisan kihasználva, valamint a pápai, toscanai, mantovai és spanyol katonai segítségre támaszkodva maga induljon Kanizsa visszavételére, amely 68 napi ostrom után, 1601. november 16-án súlyos kudarccal végződött.⁸

Jelen tanulmányban nem az ostrom menetét, hanem mindazokat a körülményeket szeretném bemutatni, amelyek véleményem szerint döntően befolyásolták a hadjárat alakulását, és jelentősen hozzájárultak sikertelenségéhez.

A hadjárat előkészítése

Mint ahogy említettem, az 1600. december 12-én és 13-án lezajlott bécsi haditanácskozáson a stájer rendek és Ferdinánd főherceg számára is világossá vált, hogy a következő esztendőben a császári-királyi haderő nem Kanizsa ellen vonul, így a belső-ausztriai tartományok (Stájerország, Karintia és Krajna) védelme szempontjából létfontosságú erősség visszafoglalását a helyi erőknek kell megkísérelniük. Abban azonban mindenki egyetértett a tanácskozás alkalmával, hogy módszeres ostromhoz 40 ezer főnél kisebb sereggel nem érdemes hozzálátni.⁹ Az 1578-ban Grazban felállított Belső-Ausztriai Haditanácsnak új kihívással kellett szembenéznie. Mindeddig főként a horvát-szlávon és a vend végvidék szervezése, irányítása és finanszírozásának biztosítása tartozott feladataik közé.¹⁰ Az ettől 1601-ig

⁵ Lásd: Kelenik: *Egy végvidék születése*, 311–358. A magyar rendek reakcióját érzékelteti például az, hogy 1601. február 3-i közgyűlésén Zala vármegye azt az utasítást adta az országgyűlésre küldött követeinek, hogy Mátyás főhercegtől kérjék a rendek nevében Kanizsa felszabadítását. Bilkei Irén – Turbulay Éva: *Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555–1711*. I. Zalaegerszeg, 1989. 124. Kanizsa jelentőségéről a Német-római Birodalom rendjei számára felvilágosítást adnak Miksa bajor herceg levelei: *Von Gottes Gnaden, Wir Maximilian Pfaltzgrave bey Rheyn... Empieten allen und jeden unsern Landthofmeistern, Presidenten, Vitzthomben Hauptleuten, Rentmaistern...* Sig.: 2 Bavar. 960, III.6. (<http://www.bsb-muenchen-digital.de/~web/web1031/bsb10318332/images/index.html?digID=bsb10318332&pimage=00001&v=pdf&nav=0&l=de&nr=00001>, utolsó letöltés: 2012. január 17.); Kelenik: *Egy végvidék születése*, 311.

⁶ Rill, Bernd: *Kaiser Matthias*. Graz–Wien–Köln, 1999.

⁷ II. Ferdinánd császár (1619–1637) életéről: Hamann, Brigitte (szerk.): *Habsburg lexikon*. Budapest, 1990. 95–99.

⁸ Illésházy István nádor följegyzései, 88., 98.; Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 265–313.; *Török történetírók. III. kötet (1566–1659)*. Fordította Karácson Imre, sajtó alá rendezte Szekfű Gyula. Budapest, 1916. 162–164., 306–307., 309–334.; Doberdói Bánlaky (Breit) József: *A magyar nemzet hadtörténelme. 14. rész. A török hatalom hanyatlása. Miksa, Rudolf és a Báthoryak háborúi 1567–1604*. Budapest, 1940. 350–352.; Banfi, Florio: *Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivallatai*. Hadtörténelmi Közlemények, 41. évf. (1940) 143–156.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*, 294–313.; V. Molnár: *Kanizsa*, 84–91.; Niederkorn, Jan Paul: *Die europäischen Mächte und der „Lange Turkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)*. Wien, 1993. passim.; Tóth: *A mezőkeresztesi csata*, 340–344.; Ortelius: *Chronologia*, 207r–212v.; Sudár Balázs: *Kanizsa 1601. évi ostroma török szemmel*. Hadtörténelmi Közlemények, 118. évf. (2006) 4. sz. 1025–1058.; Istvánffy: *Magyarok dolgainról*, 374–379., 384–387.

⁹ Kelenik: *Egy végvidék születése*, 338–339.

¹⁰ A Belső-Ausztriai Haditanács felállításáról lásd: Pálffy: *A török elleni védelmi rendszer*, 201–203.; Oross András: *A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság közigazgatása a 16–17. század-*

terjedő időszak során tartott két birodalmi gyűlésen (1594-ben és 1597–1598-ben) a belső-ausztriai rendek küldöttei által felolvasott beadványok is a végvárrendszer két déli elemének fenntartásához szükséges pénzügyi támogatás megszavazását kérték a birodalmi rendektől, hiszen lehetőségeiket ez is jelentősen meghaladta. 1594-ben már a birodalmi gyűlést megelőzően, illetve az előterjesztés felolvasását követő napokban a belső-ausztriai tartományok rendjei is beadványokkal fordultak a birodalom rendjeihez, melyekben kimerítő részletességgel jelenítették meg az összegyűlteknél, milyen nagy veszélyben forog Stájerország, Karintia és Krajna (és ezzel együtt az egész Német-római Birodalom). Munkájukat szintén már a birodalmi gyűlés megkezdése előtt a belső-ausztriai tartományokat kormányzó Miksa főherceg is támogatta a mainzi érsek követeinek és az összegyűlt rendeknek írt leveleiben. Ebben ő maga is felhívta a figyelmet a támogatás fontosságára, hogy „ezek a különösen szorongatott országok [ti. – a három belső-ausztriai tartomány – B. Z.] mint valamennyi szomszédjuk és az egész dicső német nemzet elővédjeit, a szörnyű zsarnok veszett előretörésétől még sokáig biztosítani és megőrizni lehessen.”¹¹

A császári oldal 1598-ban is igyekezett kihasználni a belső-ausztriai rendeket a minél nagyobb segély elérésében, bár ezúttal az udvar „szövetségesei” igyekeztek önállósítani magukat, saját jól felfogott érdeküknek megfelelően. A belső-ausztriai követek ugyanis azt a megbízást kapták, hogy beadványukban térjenek ki arra is, hogy az Udvari Kamara a legutóbbi birodalmi gyűlésen megszavazott segély rájuk eső részét nem utalta ki a horvát-szlavón végvidék finanszírozására. Mátyás főherceg természetesen tiltakozott a tervezet ellen, és elérte, hogy Ferdinánd főherceg követségének vezetője, Martin Brenner seckau-i püspök átdolgozza az iratot, s alkalmazkodjon az udvar politikájához. Miután a birodalmi rendek fejedelmi kollégiumának – az udvar számára rendkívül kedvezőtlen – adó-megajánlási terve kiderült, a császári oldal megengedte a seckau-i püspöknek, hogy a dél-ausztriai tartományok követeinek kérelmét a birodalmi gyűlés három kúriája előtt előadja. Ferdinánd főherceg képviselője 1598. január 10-én (az irat január 8-i keltezésű) megtartotta beszédét az összegyűlteknél, amelyben az eddig megszokott kimerítő részletességgel jelenítette meg, milyen nagy veszélyben forog Stájerország, Karintia és Krajna, és ezáltal az egész német nemzet, illetve az egész kereszténység. A küldöttek iratukban hangsúlyozták, hogy az elmúlt hat évben ennek a háborúnak a védelmi költségei számukra hárommillió rénes forint kiadással jártak. Beterjesztésük mellé még egy mellékletet is csatoltak, amelyben a horvát-szlavón végeken az elmúlt négy esztendőben lezajlott harcok rövid krónikáit gyűjtötték egy csokorba.¹²

A belső-ausztriai rendek kísérleteire jó példa az 1598. január 18-án a birodalmi gyűlés kúriáinak átnyújtott petíciójuk, amelyben a tartományok védelmére szánt költségeket mutatták be. Eszerint Stájerország, Karintia és Krajna jövedelmei nem tették lehetővé két

ban. In: Horváth Adrienn – Bagi Zoltán Péter (szerk.): *Mozaikok a Magyar Királyság 16-17. századi történetéből*. Budapest, 2012. 9–34., 19.

¹¹ *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* (a továbbiakban: HHStA) *Mainzer Erzkanzlerarchiv* (a továbbiakban: MEA) *Reichstagakten* (a továbbiakban: RA), Fasc. 91. Fol. 219r.–246v.; HHStA MEA RA, Fasc. 91 Fol. 279r.–284v.; HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 210r.–212v.; HHStA MEA RA Fasc. 91. Fol. 257r.–258v.; HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 388r.–392v.

¹² HHStA MEA Fasc. 94. Fol. 143r.–156v.; HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 133r.–142v.; Mayr, Karl Jozef: *Die Türkenpolitik Erzbischof Wolf Dietrichs von Salzburg*. Mitteilung der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 52–53. (1912–1913) 257–258.; Schulze, Winfried: *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer auseren Bedrohung*. München, 1978. 106.

végvidék önálló finanszírozását. A végvárak őrségének fizetésében hatalmas hátralékok keletkeztek. Az irat szerint Kanizsa, amely a három tartományt védő végvárrendszer egyik kulcsérődítményének számított, annyira leromlott állapotban volt, hogy a török csekély erővel is el tudta volna foglalni. Egy Grazból kapott hír szerint a Petrinja környéki végvidék fenntartásához szükséges 32 havi zsoldból az Udvari Kamara csak kettőt tudott utalványozni, és azt is csak néhány nappal az irat keletkezése előtt. A petíció összeállítói ennek is tulajdonítják, hogy az éhségtől szenvedő katonaság rablásba kezdett, s csak a petrinjai őrség tizenötezer rajnai forint kárt okozott. Ezért szükséges minél nagyobb hozzájárulás megszavazása a birodalmi rendek részéről.¹³ Emellett kisebb volumenű, korlátozott célú hadműveletekre a horvát-szlavón és a vend végvidéki főkapitányok, valamint a horvát-szlavón bán tisztét ekkoriban betöltő Draskovich János¹⁴ is vállalkozott. Ezek esetében azonban csak néhány ezer katona bevetésére került sor a tizenöt éves háború eme mellék-hadszínterén.¹⁵ 1601-ben tehát Ferdinánd főhercegnek és a Belső-Ausztriai Haditanácsnak Kanizsa visszafoglalásához megfelelő számú (a siker reményében legalább 40 000) katonát kellett kiállítani, az ellátásukhoz szükséges élelmiszer mennyiséget biztosítani, valamint az ostrom sikeréhez elengedhetetlen tüzérseget és muníciót összegyűjtenie és az ostromlók táborába eljuttatni.¹⁶

Az ostromló sereg összetétele

A 16–17. század fordulójának keresztény hadaiban különböző felségjogon felállított, bonyolult összetételű, soknemzetiségű és különböző hatékonyságú elemekből álló ezredek, csapatok és egységek harcoltak egymás mellett az Oszmán Birodalom hadserege ellen. Ez alól nem volt kivétel a Kanizsa 1601. évi ostromára küldött sereg sem.

A belső-ausztriai rendek által kiállított haderő

Ferdinánd főherceg már az 1600. év végén és a következő esztendő elején a három általa kormányzott tartomány rendjeihez fordult segítségért. Az alattvalók kimerültségére és a rendi jogok megsértésére (Karintia segélyét az ellenreformáció leállításához kötötte) hivatkozva a kért támogatást csak igen nehezen és csak részben sikerült megszerezni. A stájer rendek az 1600 december elejétől 1601 februárjáig tartó tárgyalások után végül vállalták, hogy saját költségükön hat zászlónyi gyalogost (zászlónként 300–300 fő létszámmal) és öt zászló lovas lövészt (összesen 500 fő) öt hónap időtartamra zsoldjukba fogadnak. Ekkor még a teljes, úgynevezett „*Landesaufgebot*” felállítását elutasították, ám abba beleegyeztek, hogy a minden tizedik és ötödik ember után felszerelendő gyalogságot, azaz az úgynevezett

¹³ HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 163r.-170v.

¹⁴ Draskovich János ekkor a horvát-szlavón báni mellett a Kulpa-menti végvidéki főkapitányi tisztséget is betöltötte. Fallenbüchl Zoltán: *Magyarország föméltségai*. Budapest, 1988. 75.; Pálffy Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*. Történelmi Szemle, 39. évf. (1997) 2. sz. 257–288., 275.

¹⁵ Bánlaky: *A magyar nemzet hadtörténelme*, passim.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*; Antonitsch, Evelyn: *Die Kärntner Landstände und der Dreizehnjährige Türkenkrieg 1593–1606*. Carinthia, I 167. (1977) 85–116.; Tóth: *A mezőkeresztesi csata*, passim.

¹⁶ Alexander von Velin II. Rudolfnak 1595. január 25-án írt jelentéséből kiderül, hogy a németalföldi ostromokban nagy tapasztalatokat szerzett Karl von Mansfeld szerint egy sikeres ostromhoz a katonaság mellett három dolog szükséges: pénz, élelem és ostromárkok. *Österreichisches Staatsarchiv* (a továbbiakban: ÖStA) *Kriegsarchiv* (a továbbiakban: KA) *Alte Feldakten* (a továbbiakban: AFA) 1595/4/3c.

„Aufgebot”-ot¹⁷ 12 napra kiállítják és élelmezik, de csak a tartomány határára fogják küldeni.¹⁸ A Stájerország támogatásából zsoldba fogadott gyalogos és lovas zászlók vezetésével Hans Sigmund Freiherr von Herbersteint,¹⁹ a vend végvidéki főkapitányt bízták meg a rendek, és – némi késéssel – 1601. július 16-án és július 18-án megmustrálták őket.²⁰ Mivel Ferdinánd főherceg is személyesen hadba vonult, így a stájer nemeseknek ki kellett állítaniuk a *personalis insurrectiot* (*der persönliche Zuzug*), amelynek vezetésére Hans Friedrich von Trautmannsdorfot²¹ nevezték ki. Az augusztus 21-én megtartott mustra alkalmával azonban kiderült, hogy nemesség soraiból nagyon kevesen jelentek meg személyesen, sokan közülük csak csatlósaitak küldték el kevés lóval. Ilyen módon 200 igen vegyes harcértékű lovas gyűlt össze. Mindezekben haderőhöz csatlakozott még a stájer rendek által kiállított vend és horvát-szlavón végvidéki katonaság mezei szolgálatra kötelezett része is.²² Előbbiről azt tudjuk, hogy Georg Adam von Trautmannsdorf vezette őket.²³ Ez utóbbi esetben némi adattal rendelkezünk létszámukra vonatkozóan is; eszerint Herberstein 3 zászló, azaz 300 főnyi vend huszárt hozott magával.²⁴

A karintiai rendek 1601. január és március között tartott tartományi gyűlésükön a személyes hadba vonulás helyett 100 felfegyverzett lovas és egy 300 főnyi gyalogos zászló kiállítását ajánlották fel a Kanizsa ostromára induló keresztény seregbe, amely katonaság fenntartását három hónapra vállalták. Bár a főherceg többször is kísérletet tett, hogy nagyobb haderőt csikarjon ki Karintiától, próbálkozásai sorra zátonyra futottak. Végül 1601 júniusának végén Ferdinánd kénytelen volt lemondani a karintiai nemesség személyes hadba vonulásáról. A rendek által jóváhagyott 400 katona mustráját augusztusra jelölte ki, amely után elvonultak az ostromlók táborába.²⁵

¹⁷ A „Landesaufgebot”-ról és az „Aufgebot”-ról lásd Steinwenter, Arthur: *Das Reiterrecht der steirischen Gültpfänderdrüstung* (1606). In: Pirchegger, Hans (Hrsg.): *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. XIII. Jahrgang*. Graz, 1915. 1–116., 12–13.; Stanglér, Gottfried: *Die niederösterreichischen Landtage von 1593 bis 1607. (Dissertation zur Erreichung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien.)* Wien, 1972. 58–59., 290. Magyar nyelven lásd: Bagi Zoltán Péter: *Világok harca. A császári-királyi hadsereg szervezete és nemzetiségi összetétele a tizenöt éves háború időszakában*. Keletkutatás, 2011. 39–63., 42.

¹⁸ Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*, 277–280.

¹⁹ Herberstein tevékenységéről lásd: Bánlaky: *A magyar nemzet hadtörténelme*, passim; Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 283.; Tóth: *A mezőkeresztési csata*, passim. Herberstein elküldte a mustráról, mert a béketárgyalásokra küldte a főherceg. Lásd: ÖStA KA *Hofkriegsrat* (a továbbiakban: HKR) *Protokolle* (a továbbiakban: Prot.) *Expedit* (a továbbiakban: Exp.) 206. Band *Folio* (a továbbiakban: Fol.) 30v. No. 38.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol. 30v. No. 146. Papp Sándor – Hadnagy Szabolcs: *Békekötési kísérlet a tizenöt éves háború idején, 1601-ben*. Aetas, 18. évf. (2003) 2. sz. 118–152.

²⁰ A lovasok *Hauptmannjai* Hans Christoph Scheitter, Kaspar Preiner, Otto von Radmannsdorf, Felizian Wagen és Andre von Weneck, míg a gyalogságnál Hans Sigmund Freiherr von Herberstein, Sigmund Friedrich von Trautmannsdorf, Wolf Weikhart von Herberstein, Georg Seifried Wechsler, Georg Amman és Simon Maisner voltak. Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*, 293–294.

²¹ Trautmannsdorf 1600 novemberében részt vett a schottwieni tanácskozáson. 1601 augusztusáig a Belső-Ausztriai Haditanács elnöke. ÖStA KA *Innerösterreichischer Hofkriegsrat-Vindica* Karton 42. 1601 August No. 1.; Kelenik: *Egy végvidék születése*, 333.

²² Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*, 298., 301.

²³ Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*, 301.; Georg Adam von Trautmannsdorf életéről lásd: Heischmann, Eugen: *Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich*. Wien, 1925. 245–246.

²⁴ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 274.

²⁵ Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*, 281–283., 296–297., 301.

Másik két tartománytól eltérően a krajnai rendek az 1601. január és március közötti tárgyalásokon elutasították százötven lovas és egy zászló gyalogos (300 fő) zsoldba fogadását. Ehelyett azonban felajánlották, ha a főherceg személyesen hadba szállna, akkor kiállítják az úgynevezett „Gültperde”-t, azaz a birtokkal rendelkezők mindegyikének minden 100 rénes forint jövedelem után egy lovaszt kellett kiállítania.²⁶ Ezt a katonaságot fel is állították, és Herwart von Auersperg²⁷ vezetésével el is küldték a Kanizsa alatti táborba. Valószínűleg azonban nem teljes létszámban, hiszen a krajnai biztosok még 1601 augusztusában is úgy vélték, hogy a tartomány védelme szempontjából tanácsosabb lenne az általuk kiállított katonaság egy részt a határvidéken hagyni. E haderő mellett a Görzi Grófság további 100 gyalogost fogadott zsoldjába, akiket a karintiai katonasághoz osztottak be.²⁸

A belső-ausztriai tartományok által felfogadott és kiállított haderő mellett Ferdinánd főherceg személyes katonai kíséretével, azaz az udvari zászlójával (*Hoffahne*) vonult a táborba. Ennek a létszáma 300 főt tett ki.²⁹

Mindezek alapján megállapítható, hogy a Ferdinánd főherceg kormányzása alá tartozó három belső-ausztriai tartomány saját erejéből 4000 és 5000 fő közötti, igen vegyes harcértékű hadat volt képes kiállítani. Ez a katonaság egy-egy horvátországi vagy boszniai hadműveletnél elégségesnek számított ahhoz, hogy sikeresen működjön az Oszmán Birodalom helyi erőivel szemben, ám a Magyar Királyság területének egyik fővára elleni akcióhoz mindenképpen elégtelen volt.³⁰

Itáliai és spanyol segélycsapatok

Ferdinánd főherceg is tisztában volt azzal, hogy a tartományai által kiállított haderő nem elegendő Kanizsa visszafoglalásához. Sógorának, III. Fülöp (1598–1621) spanyol királynak írt levelében a tervezett vállalkozáshoz kért segítségét azzal indokolta, hogy Belső-Ausztria képtelen kiállítani elegendő számú és hadakozásban jártas katonát egy önálló hadjáratához. Mivel különböző katonai, politikai és felekezeti okok miatt a főherceg a császártól és a birodalom rendjeitől nem várhatott segílyt, így csak a Spanyol Királyságtól, a Szentszéktől és néhány itáliai uralkodótól remélhetett támogatást.³¹

A mediterrán világ államai közül a Spanyol Királyság 1594 és 1605 között mintegy 2,5 millió escudóval, azaz 3,75 millió, míg a pápai állam 2,85 millió rénes forinttal járult hozzá az Oszmán Birodalom elleni szárazföldi háborúhoz. Emellett Toscana és Mantova is többször küldött sereget a magyarországi hadszíntérre. Míg azonban VIII. Kelemen azért nyújtott diplomáciai, katonai és pénzügyi segítséget a prágai udvarnak, mivel legfőbb politikai céljának az Oszmán Birodalom magyarországi és európai kiűzését tekintette, addig a többi segílyezőt leginkább saját politikai céljaik vezérelték. A madridi udvar II. Fülöp haláláig a Habsburg-monarchia és az Oszmán Birodalom közötti békekötést szorgalmazta, ám III. Fülöp trónra kerülésével megváltozott ez a szemlélet. Az új uralkodó és tanácsadói ugyanis egy olyan befektetésnek tekintették II. Rudolf és Ferdinánd főherceg támogatását, amellyel

²⁶ Steinwenter: *Das Reiterrecht der steirischen Gültperdrüstung*, 12–13.; Bagi: *Világok harca*, 42.

²⁷ Herwart von Auersperg életéről és tevékenységéről: Bánlaky: *A magyar nemzet hadtörténelme*, passim; Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, passim; Tóth: *A mezőkeresztesi csata*, passim

²⁸ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 283–285., 297., 301–302.

²⁹ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, passim.; Ortelius: *Chronologia*, 207v.

³⁰ Ortelius nem túl pontos és inkább felfelé kerekítő számításai szerint is a belső-ausztriai tartományok által kiállított haderő összesen 5000 gyalogosból és 2500 lovasból állt. Ortelius: *Chronologia*, 207r–v.

³¹ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 289–290.

pénzt lehet megtakarítani. Ugyanis attól tartottak, hogy egy esetleges békekötést követően az Oszmán Birodalom a nápolyi és szicíliai partvidéket támadná meg, amelynek a biztosítása és megvédeése jóval nagyobb költséget emésztett volna fel. Fernando toscanai nagyherceg a támogatásáért cserébe a királyi címet kívánta elnyerni; a mantovai herceg esetében mind a keresztes háborúk eszméjének a feléledését, mind pedig az önös érdeket felfedezhetjük. A Gonzaga család ugyanis, amely magát a bizánci trón örökösének tekintette, igen nagyszabású terveket szövögetett, melyek között szerepelt a Balkán meghódítása, valamint a tízenöt éves háború idején egy Erdélyt és Felső-Magyarországot egy kormányzóság alatt egyesítő elképzelés is.³²

III. Fülöp már 1601. február 12-én Valladolidból írt levelében jelezte, hogy parancsot adott 6000 fő felfogadására, s ezt az erőt két ezredbe szervezve a Kanizsa ostromára készülő sereghöz küldi. Emellett arra is ígéretet tett, hogy latba vetve tekintélyét a pápánál és a császárnál, ráveszi őket Ferdinánd főherceg megsegítésére.³³ A Gianangelo Gaudanzio di Madruzzo, d'Avy bárójának vezetése alatt az ostromlók táborába érkezett katonaság jelentős része a németek, a tiroliak közül került ki. A többi azonban a spanyol korona alá tartozó más területekről felfogadott személy volt, mint ahogyan ezt a szemtanú Peter Casal is megírta egyik levelében.³⁴ Joggal feltételezhetjük az ezredről, hogy hosszú hadszínterre vonulásuk ideje alatt (előbb a Duna völgyében haladtak, majd Győr, Kőszeg és Szombathely érintésével csapatonként érkeztek Kanizsa alá) a katonák egy része meghalt, megbetegedett, eltűnt vagy egyszerűen megszökött zászlójától, így 1601 augusztusának végére számuk már nem érthette el a 6000 főt.³⁵

Ferdinánd főherceg személyesen fordult a Szentszékhöz, hogy a hadjárathoz 7000 gyalogost és 1000 lovasat kérjen. VIII. Kelemen pápa azonban kezdetben csak pénzügyi és diplomáciai segítséget kívánt nyújtani. Utasította madridi udvarban tartózkodó nunciusát, hogy járjon közben a királynál a segítség ügyében, valamint a würzburgi, az augsburgi, az eichstädti püspököt és más birodalmi rendeket is a támogatás szükségességére intette,

³² Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi összeköttetései a Szentszékkal. III. kötet. A Mohácsi vésztől Magyarországnak a török járom alóli főlzabadtatásáig. 1526–1689.* Budapest, 1903. 229–262.; Banfi, Florio: *Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai.* Hadtörténelmi Közlemények, 40. évf. (1939) 1–33., 213–228.; Niederkorn: *Die europäischen Mächte und der „Lange Turkenkrieg“*, passim; Tusor Péter. *A barokk pápaság.* Budapest, 2000. 30–35.; Kruppa Tamás: *Tervek az erdélyi kormányzóság megszerzésére 1601–1602. Erdély és a Gonzaga dinasztia kapcsolatai a XVI–XVII. század fordulóján.* Hadtörténelmi Közlemények, 115. évf. (2002) 2. sz. 281–310.

³³ Hurter-Ammann, Friedrich Emanuel von: *Geschichte Kaiser Ferdinands II. und seine Eltern bis zu dessen Krönung in Frankfurt.* IV. Band. Schaffhausen, 1851. 360.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 290., 294.

³⁴ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 275.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 302.

³⁵ A spanyol király segélyén felfogadott katonaság a Duna völgyében Krems és Bécs, majd Bécsújhegy, illetve Győr, Kőszeg és Szombathely érintésével érkezett el a sereg gyülekezőhelyére. ÖStA KA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol. 31 r. No. 118.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol. 31v. No. 42.; ÖStA HKR Prot. *Registratur* (a továbbiakban: Reg.) 207. Band Fol.: 46r. No. 12.; ÖStA HKR Prot. Reg. 207. Band Fol.: 46r. No. 142.; ÖStA HKR Prot. Reg. 207. Band Fol.: 47r. No. 2.; ÖStA HKR Prot. Reg. 207. Band Fol.: 47r. No. 13.; HHStA MEA *Mandate, Patente, und Passbriefe in Kriegssachen* (a továbbiakban: MPP) Konv. 2. Fol. 164r-v.; HHStA MEA MPP Konv. 2. Fol. 171r-172r.; *Az kyk restanciaual marattanak hatra arrul valamemoriale.* Vas Megyei Levéltár (a továbbiakban: VaML) V. 102. c. Szombathely Város Levéltára, Vegyes iratok. 50. doboz.; Dominkovits Péter: *„Egy nemzetek lévén...” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején.* Budapest, 2006. 40.

mint ahogyan ez Hieronimus Portia nuncius 1601 januárjában a főhercegnek írt leveléből kiderült. A Szentszék pedig 300 000 koronával kívánt hozzájárulni a hadjárat költségeihez. A pápa azonban – látva birodalmi rendek távolmaradását – mégis rászánta magát egy újabb, a Magyar Királyságba küldendő segélyhad felállítására, s az összesen 10000 katonából álló sereg vezetésével unokaöccsét, Gianfrancesco Aldobrandinit bízta meg.³⁶ A pápai segélyhadhoz csatlakozott a Giovanni de Medici vezette firenzei gyalogság, amely papíron 2000 főt számlált, valamint Vincenzo Gonzaga mantovai fejedelem 100 lovasa, akik felett Carlo Rossi parancsnokolt. A pápai és a firenzei katonaság mellett a mantovai fejedelem augusztus elején 200 vértés, 200 alabárdos és 250 muskétás kíséretében érkezett az ostromra készülők táborába.³⁷ A hónap végére azonban az előre meghatározott létszám jelentősen lecsökkent, hiszen már ekkor hozzávetőlegesen 1000 beteg maradt hátra Varasd környékén, sokan pedig meghaltak vagy egyszerűen megszöktek közülük.

Mindezek alapján megállapítható, hogy bár a spanyol király, a pápa, Toscana és Mantova jelentős segélyhadat küldött Ferdinánd főherceg csapataihoz, ám ennek jó része különböző okok miatt már a vár ostromát megelőzően elveszett a haderő számára. Létszámuk tehát valószínűleg nem haladta meg a 15 000 főt, ám – mint ahogyan látni fogjuk – így is ez a haderő adta az ostromlók túlnyomó részét.

A II. Rudolf által küldött segélyhad

A Belső-Ausztriai Haditanács elnöke, Hans Friedrich von Trautmannsdorf 1601 februárjában készített szakvéleményéből kiderül, hogy a főherceg Kanizsa ostromához az uralkodótól összesen 2000 lovas és két gyalogezredet (mindösszesen 6000 fő) kívánt kérni. II. Rudolf azonban már a tavasz folyamán világossá tette Ferdinánd számára – mint ahogyan ezt április 24-én a stájer rendekkel tudatta is –, hogy csupán a kért segélyhad felét akarja a Dél-Dunántúlra küldeni és néhány hónapig fizetni költségeiket.³⁸ Augusztusra azonban már csak a Heinrich Matthias von Thurn gróf³⁹ által felfogadott 1000 német lovas kívánta Mátyás főherceg a kanizsai táborba küldeni.⁴⁰ A lovasok Ferdinánd többszöri sürgetése ellenére sem indultak meg Kanizsa felé.⁴¹ Annak ellenére, hogy Thurn még augusztus 30-án

³⁶ Hurter: *Geschichte Kaiser Ferdinands II.*, 360.; Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 143–144.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 294.

³⁷ Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 144–146.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 294.; 303.

³⁸ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 290–291.

³⁹ A milánói de Turri vagy Törriani patricius családból származó Franz von Thurn a 16. század második harmadában (1561-ben) szerzett házasságai és katonai szolgálatai révén birtokokat cseh és morva földön. Második házasságából született Heinrich Matthias von Thurn, aki intenzív katolikus neveltetése ellenére is megmaradt a protestáns felekezethöz. A családot az alsó-ausztriai rendek is indigenálták, s a *Herrenstand* tagjai közé emelték. Heinrich Matthias von Thurn ennek köszönhető, hogy a tizenöt éves háború időszakában az itteni rendi gyűléseken összesen öt alkalommal (1599, 1601, 1602, 1603, 1604) jelölték a megszavazott segélyből kiállítandó lovasság *Obristjának*. Ebből két alkalommal – 1601-ben és 1602-ben – az uralkodói akarat őt tette meg 1000–1000 lovas lövész parancsnokává. 1604-ben a cseh rendek segélyéből kiállítandó hasonló nagyságú lovasság vezetését bízták rá. A háború során az Udvari Haditanács tagjai közé emelkedett. Bagi Zoltán Péter: *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek*. Budapest, 2011. 126.

⁴⁰ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 302.

⁴¹ Lásd: ÖStA KA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol. 32 r. No. 53.; ÖStA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol.: 32v. No. 90.; ÖStA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol.: 32v. No. 102.; ÖStA HKR Prot. Reg. 207. Band Fol.: 47r. No. 46.; ÖStA HKR Prot. Reg. 207. Band Fol.: 47v. No. 145.

azt jelentette az Udvari Haditanácsnak, hogy kész a főherceg seregéhez csatlakozni,⁴² szeptember elejére megváltozott a helyzet. Szeptember 6-án ugyanis Ferdinánd azt a tájékoztatást kapta Bécsből, hogy a Székesfehérvár környéki hadműveleteket irányító Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur⁴³ hercege Thurn lovasságát is magához rendelte.⁴⁴ Maga az Obrist pedig nyolc nappal később elküldött levelében szintén arra hivatkozott, hogy a főhadparancsnok-helyettes parancsára cselekedett, még ha nem is értett egyet ezzel, így Kanizsa helyett Székesfehérvár környékén került bevetésre 1000 lovasa.⁴⁵ A főherceg azonban szeptember-október folyamán továbbra is kitartóan kérte Thurn lovasságát,⁴⁶ majd 1601. október 17-én és 31-én azzal fordult a főherceghez, hogy az említett lovasokat vezényeltesse hozzá Székesfehérvár elfoglalása után.⁴⁷

Ferdinánd megpróbált más alakulatokat is „kölcsönkérni” a főhadszíntérről. Még szeptember folyamán felajánlotta, hogy Thurn lovassága helyett Georg von Hoditzky 1000 német lovasát küldesse el Mátyás főherceg Kanizsa alá.⁴⁸ Szeptember 23. után Georg Adam von Trautmannsdorfot Mátyás főherceghez, míg Vollmaeren gróftól Mercoeur hercegéhez küldte, hogy segélycsapatokat küldjenek számára.⁴⁹ A főherceg újabb követet, Sigmund Friedrich von Trautmannsdorf⁵⁰ szeptember 28-án jelent meg Mátyásnál, aki úgy döntött, hogy Otto von Vohenstein⁵¹ frank kerületi lovasait, valamint Giovanni Marco Isolano tábori haditanácsost küldik Kanizsa alá.⁵² Ám már október 8-án azt a parancsot adták, hogy ez az alakulat is maradjon a császári-királyi főszeregnél, mivel az oszmán főszereg Székesfehérvár ellen vonult, és ott volt rájuk szükség.⁵³ Isolano állítólag Mátyás főherceg mindezek ellenére elküldte a kanizsai táborba, ám erről maga az érintett sem nyilatkozik saját önéletrajzában, és a Protokollumokban sincs nyoma.⁵⁴

Mint ahogyan már említettem, október végén Ferdinánd újabb megbízottját küldte el a császári-királyi főszereg táborába. A Veszprémbe érkezett Jakob Preiner titkos tanácsosnak és Hofmarschallnak az volt a feladata, hogy beszámoljon az ostrom menetéről és újra (a Thurn lovasságon túl) segítséget kérjen. Ezúttal a kérelem meghallgatásra lelt, hiszen november 4-én Mátyás főherceg parancsot adott Hans Preiner zu Stübing, Georg Andreas von Hofkirchen és Hans Wendel von Pernhausen gyalogezredeinek, valamint Thurn német lo-

⁴² ÖStA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol.: 595v. No. 120.

⁴³ Mercoeur hercegének tevékenységéről lásd: Sahin-Tóth Péter: *Lotaringia és a tizenöt éves háború*. Századok, 138. évf. (2004) 5. sz. 1149–1188., 1169–1174.

⁴⁴ ÖStA HKR Prot. Reg. 207. Band Fol.: 48r. No. 28.

⁴⁵ ÖStA HKR Prot. Exp. 206. Band. Fol.: 608v. No. 55.

⁴⁶ ÖStA HKR Prot. Exp. 206. Band. Fol.: 34r. No. 60.; ÖStA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol.: 35r. No. 31.

⁴⁷ ÖStA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol.: 35r. No. 31.; ÖStA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol.: 35v. No. 74.

⁴⁸ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 303.

⁴⁹ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*; Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 306–307.

⁵⁰ Sigmund Friedrich von Trautmannsdorf a stájer rendek által kiállított katonaság *Oberstleutnantja* volt. Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 293–294.

⁵¹ Otto von Vohenstein *Bestallungja* 1000 fős német lovas felállítására 1601. július 5-én állította ki az Udvari Haditanács. ÖStA KA *Bestallungen* (Best.) 695/1601

⁵² ÖStA HKR Prot. Reg. 207. Band Fol.: 48r. No. 138.; Isolano életéről lásd: Benda Kálmán: *Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzése a magyarországi török háborúról 1594–1602*. Hadtörténelmi Közlemények, 76. (30.) évf. (1983) 4. sz. 651–681.

⁵³ ÖStA HKR Prot. Reg. 207. Band Fol.: 49r. No. 39.

⁵⁴ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 308.; Benda: *Giovanni Marco Isolano gróf*, 651–681.

vasainak és Philipp Graf von Solms hat kompánia lovas lövészének az indulásra. Két nappal később azonban ehhez a katonasághoz hozzárendelte Adolf von Althan megmaradt gyalogosait és Vohenstein lovasságát is, vezetésükkel pedig Hermann Christoph von Russworm⁵⁵ *Feldmarschallt* bízta meg.⁵⁶ A mintegy 5–8 ezer főre tehető katonaság jó része azonban soha nem érkezett meg Kanizsa falai alá, és az ostromban sem vettek részt.⁵⁷

A német és vallon katonaság mellett az uralkodó magyar katonaságot is igyekezett Kanizsa ostromához küldeni. Ferdinánd főherceg kérésére augusztus 23-án az Udvari Haditanács parancsba adta Zala, Vas és Sopron vármegyéknek, valamint a horvát-szlavón bánnak, Zrínyi Györgynek, Batthyány II. Ferencnek és Széchy Tamásnak, hogy katonáikkal a Dél-Dunántúlra vonuljanak.⁵⁸ Meg kell jegyeznem azonban, hogy ezen csapatok bevonása Kanizsa ostromába sem sikerült maradéktalanul. Istvánffy feljegyzése szerint a „had [...] melyet szabad legényekből az bán gyűjtött vala” augusztus 27-én Turniščénél (ma Szlovénia) a főherceg seregéhez csatlakozott.⁵⁹ Ebből a seregből Keglevics III. György vicebán⁶⁰ 100 huszárával már szeptember 5-én az ostromlandó vár körül portyázott,⁶¹ Casal szeptember 26-i levelében pedig tudni vélte, hogy maga a bán 3 napon belül megérkezik a táborba 2000 lovassal és gyalogossal.⁶² Bár létszámukat nem tudom biztosan megadni, ám az bizonyos, hogy ezek a katonák is részt vettek az ostromban, hiszen Ferdinánd október elején kérte az Udvari Haditanácsot, hogy a báni sereghez kirendelt biztosok fizessék ki a vitézek zsoldját.⁶³

A három vármegye az azévi pozsonyi országgyűlés végzésének megfelelően⁶⁴ kiállította a rá kiszabott gyalogságot és lovasságot. Tudjuk például, hogy Sopron vármegye szeptember 3-án Lózson (ma Nagylózs) tartott közgyűlésén rendelkezett a felállítandó hadról,⁶⁵ és

⁵⁵ Russworm életéről lásd: Janko, Wilhelm Edlen von: *Der k. k. Feldmarschall Christoph Hermann von Russworm. Ein Beitrag zur Kenntniss der Regierungsperiode, Cultur- und Sittengeschichte unter Kaiser Rudolph II.* Österreichische Militärische Zeitschrift, vol. 10. (1869) no. 4. 30–53., 181–210.; Stauffer, Albrecht: *Herman Christoph Graf von Russworm kaiserlicher Feldmarschall in den Türkenkämpfen unter Rudolf II.* München, 1884.

⁵⁶ HHStA *Allgemeine Akten* (a továbbiakban: AA) *Hungarica* (a továbbiakban: H) Fasc. 140. Fol. 158v–160r.; Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 306–311.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 310–311. Az ezredekről és egységekről, valamint Oberstjeikről részletesen lásd: Bagi: *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban*, passim.

⁵⁷ Tóth: *A mezőkeresztesi csata*, 344.; Ortelius: *Chronologia*, 211v.

⁵⁸ ÖStA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol.: 32v. No. 128.; ÖStA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol.: 32v. No. 131. A főherceg már augusztus 23-án azzal a kéréssel fordult a bécsi Udvari Haditanácshoz, hogy a vármegyék haderejét küldjék az ostromló sereghez. ÖStA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol.: 32v. No. 90.; ÖStA HKR Prot. Reg. 207. Band Fol.: 47v. No. 93.; ÖStA KA *Hofkriegsratekten* (a továbbiakban: HKRA) Wien Reg. 1601 August No. 93.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1601 August No. 94.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1601 August No. 114.

⁵⁹ Istvánffy: *Magyarok dolgairól*, 375.

⁶⁰ Nagy Iván: *Magyarország családai*. VI. kötet. Pest, 1860. 152.

⁶¹ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 279.

⁶² Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 300.

⁶³ ÖStA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol.: 35r. No. 15.

⁶⁴ Ez a nemesség személyes hadba vonulását jelentette, valamint azt, hogy minden húszt jobbágypor-ta után egy lovaszt és két gyalogost kellett kiállítani. Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 304.

⁶⁵ Turbuly Éva: *Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1595–1608. II. rész*. Sopron, 2002. 77–78.

Peter Casal is megemlíti egyik levelében, hogy a három vármegye katonasága, mintegy 2500 fő szeptember 22-én érkezett meg az ostromlók táborába.⁶⁶

A kijelölt magyar főméltsóságok közül azonban egyedül Zrínyi György csatlakozott a főherceg seregéhez. A már többször említett Casal szerint szeptember 16-án ismeretlen számú huszárral érkezett a táborba, és úgy vélte, hogy gyalogsága is napok belül befut.⁶⁷ Ugyanakkor Széchy és Batthyány sem restségből maradt távol. Esetükben is arról volt szó, mint Thurn vagy Vohenstein lovasainál: csapataikat a fősereghez rendelték, így Székesfehérvár környékén harcoltak.⁶⁸

Az ostrom kezdetére tehát a hadjáratához optimálisnak tartott létszám fele, azaz hozzávetőlegesen 20 000 katonára gyűlt össze. A hadra foghatók száma azonban rohamosan csökkent a harc során. Peter Casal leveleiből tudjuk, hogy szeptember közepére a pápai segélyhad kevesebb mint 8000, míg a firenzei csapat 1500 főt számlált.⁶⁹ A spanyol király pénzsegélyéből felfogadott zsoldosok létszáma a hónap végére már a felére csökkent.⁷⁰ Október végére–november elejére olyan mértékeket öltöttek a veszteségek, hogy a táborban nem maradt több 8000 hadra fogható katonánál.⁷¹ A harcból kiesettek pótlására a vármegyei és a báni csapatok nem jelentettek, nem jelenthettek megoldást. Nem meglepő tehát, hogy Ferdinánd újra és újra megfelelő lovasság és gyalogezredek átirányítását sürgette a császári–királyi főseregtől. A veszteségek pótlásán túl az ostrom sikeres folytatása és egy esetleges felmentési kísérlet megghiúsítása is erre sarkalta.⁷² A főherceg és környezete is tisztában volt azzal, hogy serege sem létszámában, sem minőségében nem felel meg a hadjárat támasztotta követelményeknek: mindössze 1500 huszárt, lovas lövészt és igen kétes értékű inszurgens lovast tudott felfogadtatni vagy kiállítani a rendjeivel.⁷³ Egy esetleges mezei összecsapásban nélkülözhetetlen német lovas vagy kürasszír egységek nem álltak rendelkezésre. Ezért is sürgette folyamatosan Thurn, majd Vohenstein lovasainak Kanizsa alá küldését. A vár sikeres vivásához szükséges várostromokban jártas, tapasztalt nehézgyalogság sem állt rendelkezésre. Casal és a leveleit közreadó Stauffer leplezetlenül írt az ostromlók zömét kitevő itáliai zsoldosok tunyaságáról, hanyagságáról és képzetlenségéről.⁷⁴ Emellett a derék taljánok már szeptember végén 20–30 fős csoportokban szökdösni kezdtek a táborból.⁷⁵ Az ostrom folyamán pedig állítólag egy magát genovai kapitánynak mondó személy ajánlotta fel a saját és katonái szolgálatát Hasszán kanizsai pasának, ám végül ez

⁶⁶ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 295.

⁶⁷ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 1886. 286.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 302.

⁶⁸ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1601 September No. 15.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 302.

⁶⁹ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 289.

⁷⁰ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 301.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 307.

⁷¹ Casal levele szerint november elejére Madruzzo katonáinak döntő többsége vagy megbetegedett vagy megsebesült, míg Zrínyinek alig maradt 100 katonája. Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 306., 310.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 311. 1601 decemberére a pápai segélyhad is 3500 főre apadt, ám ezek közül is sokan sebesültek vagy betegek voltak. Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 154.

⁷² Az esetleges felmentési kísérletekről és a várban lévők szorult helyzetéről szóló információk mind egyike arra ösztönözhette Ferdinándot, hogy segítséget kérjen Mátyás főhercegtől vagy Mercœur hercegtől. ÖStA HKR Prot. Reg. 207. Band Fol.: 47r. No. 32.; Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, passim.; Ortelius: *Chronologia*, passim.; Sudár: *Kanizsa 1601. évi ostroma török szemmel*, passim.; Istvánffy: *Magyarok dolgairól*, passim.

⁷³ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 297.

⁷⁴ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, passim.

⁷⁵ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 301.; Ortelius: *Chronologia*, 208r.

meghiúsult.⁷⁶ Casal a Madruzzo ezred katonáival sem volt megelégedve. Augusztus 30-i levelében úgy vélekedett róluk, hogy nem annyira képzett zsoldosok, mint ahogyan ezt korábban mondták róluk.⁷⁷ Mindezek alapján nem meglepő, hogy Ferdinánd sürgette a tapasztalt és kipróbált csapatok táborába küldését, és tette ezt mindannak ellenére, hogy tudta, Rudolf még az év kora nyarán Franz Seraph von Dietrichstein bíborost elküldte a pápához azzal a kéréssel, hogy a Szentszék segélyhadát ne Kanizsa, hanem Buda ostromára küldje.⁷⁸

1.2. Élelem, hadianyagok és szállítás

A Kanizsa ostromára összegyűlt sereg ellátása talán még a katonaállításnál is nehezebb, új kihívás elé állította a Belső-Ausztriai Haditanácsot. Bár az 1600 decemberi bécsi tanácskozáson mindenki egyetértett abban, hogy a siker érdekében 40 000 katonánál kisebb sereggel el sem szabad kezdeni a hadjáratot, ám ennek a tömegnek az eltartásához szükséges élelem előteremtése illuzórikusnak tűnt.⁷⁹ Mercoeur herceg Kanizsa sikertelen felmentéséről 1600 októberében Mátyás főhercegnek készített jelentésében hangsúlyozta, hogy a hadművelet balsikerét – egyebek mellett – a rosszul megszervezett ellátás miatt fellépő élelmiszerhiány okozta.⁸⁰ Ezt az érvet nem is tekinthetjük pusztán kifogásnak, hiszen ebben az évben a közel 15000 fős császári-királyi hadsereg ételmezéséhez a minimálisan szükséges 26000 hektoliter gabonát sem sikerült előteremteni.⁸¹ A Ferdinánd főherceggel, illetve megbízottaival folytatott tárgyalásokon a stájer, karintiai és krajnai rendek vállalták, hogy az általuk kiállított katonaságnak nemcsak a zsoldját fizetik, hanem élelemmel is ellátják. Emellett előbbiek az áprilisi tárgyalásokon attól sem zárkóztak el, hogy az ideérkező segélyhadak részére megfelelő díj ellenében bort és gabonát adnak el. Úgy vélték, hogy az átvonuló csapatok ellátására mihamarabb 50 000 rénes forintot át is kellene adni a főlélmesternek. A rendek által áprilisban „megálmodott”⁸² elképzelés azonban már júliusban elvesztette minden realitását. A június végén Fiume környékére érkezett pápai hadak ugyanis erőszakoskodtak, raboltak-fosztogattak, mivel ellátásuk igen komoly akadályokba ütközött, hiszen nagy gabonahiány volt ezeken a területeken.⁸² A főlélmester ezért a stájer rendek által felfogadott hadaknak szánt élelmiszert rendelte ételmezésükre, aminek kö-

⁷⁶ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 269.; Sudár: *Kanizsa 1601. évi ostroma török szemmel*, 1051.

⁷⁷ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 275–276. Egy érdekes esetet írt le a *Fuggerzeitung*. 1601 májusban Itáliából az a hír érkezett, hogy a Madruzzo ezred egyik katonája, egy bizonyos Daniel Burghammer egy kislánynak adott életet. A hét éve házasságban élő hadfi ekkor bevallotta, hogy hermafroditának született, de szülei fiúnak keresztelték. Később egy kovács mellé adták segédnek, majd katonának állt, és harcolt Németalföldön és a Magyar Királyságban is. Saját bevallása szerint múlt évben egy spanyol katonával halt együtt, amely után terhes lett. Feleségéről azt vallotta, hogy soha nem élt vele nemi életet. Klarwill, Victor: *Fugger-Zeitungen. Ungedruckte Briefe an das Haus aus den Jahren 1568–1605*. Wien, 1923. 234–235.

⁷⁸ Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 145.

⁷⁹ Kelenik: *Egy végvidék születése*, 338–339.

⁸⁰ ÖStA KA AFA 1600/10/1.

⁸¹ Bog, Ingomar: *Türkenkrieg und Agrarwirtschaft. Einführung in die Probleme der Heeresversorgung und der Kriegsfinanzierung vor allem in Österreich unter der Enns und seinen Grenzlandschaften im 16. und 17. Jahrhundert*. In: Pickl, Othmar (Hrsg.): *Die wirtschaftlichen Auswirkung der Türkenkriege. Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposions zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas*. Graz, 1971. 13–26., 24.

⁸² Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*, 277–285., 292–293., 295., 297.

szönhetően a nagy nehezen összegyűjtött alig egy hónapi ellátmány el is tűnt. Amikor augusztus elején kiderült, hogy Herberstein katonáinak se kenyér, se hús, se bor, se zab nem jutott, a főherceg megpróbálta az ügyet személyesen megoldani, ám még augusztus 24-én a vend végvidéki főkapitány csapatai nyomorúságos helyzetéről panaszkodott.⁸³

Mind a grazi Haditanács, mind pedig a belső-ausztriai rendek tisztában voltak azzal, hogy a teljes hadsereg ellátásához szükség van külső segítség igénybevételére. Trautmannsdorf már 1601 februárjában készített szakvéleményében hangsúlyozta, hogy a Ferdinánd kormányzása alatt álló területek nem rendelkeznek egy nagyobb had ellátásához szükséges mennyiségű gabonával és borral, és azt javasolta, hogy a főherceg mindenképpen forduljon pénzsegélyért az uralkodóhoz az élelmezés megoldása érdekében.⁸⁴ Két hónappal később a stájer rendek sürgették, hogy a császár által már jóváhagyott tirolai segéllyel (150 000 rénes forint) kapcsolatban Ferdinánd haladéktalanul kérvényezze, hogy az összeget Grazba eljuttassák.⁸⁵ Az ígért pénzekből azonban júliusig Zacharias Geizkofler⁸⁶ birodalmi fillérmester csak 20 000 forintot fizetett ki a birodalmi töröksegélyből, amely el is fogyott már az élelmiszerek beszerzésénél.⁸⁷

Mindezekkel szembeesülve Ferdinánd kérte Mátyást, hogy Zala, Sopron és Vas vármegyék élelemmel is támogassák a Kanizsa elleni ostromot.⁸⁸ A főherceg ennek eleget is tett, és augusztus 23-i keltezéssel felszólította az ottani rendeket a segítségnyújtásra.⁸⁹ Arról azonban nem áll rendelkezésünkre pontos információ, hogy ez mikor történt meg. Október folyamán a főherceg kétszer is sürgette a vármegyék élelmiszerszállítását,⁹⁰ a hónap végén pedig még Nádasdy Ferencet⁹¹ is felpanaszolta a bécsi Udvari Haditanácsnál, mondván, hogy ő akadályozza az élelem célba juttatását.⁹² Valószínűleg – a katonasághoz hasonlóan – ebben az esetben is az összegyűjtött ellátmányt részben vagy egészben a császári-királyi főserég táborába indították el. Végső kétségbeesésében november 6-án Ferdinánd azzal bízta meg a főélelmestert és Herbersteint, hogy Zrínyitől és a környék birtokosaitól kérjenek segítséget.⁹³ Ennek köszönhetően Sopron vármegye november 13-i közgyűlésén (tehát a Székesfehérvár körüli harcokat követően) a főispán levelére elrendelték az összegyűjtött rendek, hogy „minden két porta és hasonlóképpen minden két nemesi kúria egy szekeret adjon 12 birodalmi köből zabbal, valamint egy megterhelt négykerekű szekeret négy dénáros [tehát olcsónak számító – B. Z. P.] kenyérrel megrakva Kanizsa várához.”⁹⁴

⁸³ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 300., 302.

⁸⁴ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 290–291.

⁸⁵ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 293.

⁸⁶ Müller, Johannes: *Die Verdienste Zacharias Geizkoflers um die Beschaffung der Geldmittel für den Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II.* Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 1900. 251–304.; Sigelen, Alexander: *Zacharias Geizkofler (1560–1617). – Fürstendienst und Familienpolitik: Eine biographische Fallstudie zur politischen Kultur im Heiligen Römischen Reich um 1600.* Kohlhammer, 2009.

⁸⁷ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 297–298.

⁸⁸ ÖStA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol.: 32v. No. 90.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 302.

⁸⁹ ÖStA HKR Prot. Reg. 207. Band Fol.: 47v. No. 93.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1601 August No. 93.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1601 August No. 94.

⁹⁰ ÖStA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol.: 35v. No. 25.; ÖStA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol.: 35v. No. 61.

⁹¹ Nagy László: *Az erős fekete bég. Nádasdy Ferenc.* Budapest, 1987.

⁹² ÖStA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol.: 35v. No. 78.

⁹³ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 310.

⁹⁴ Turbulý: *Sopron vármegye*, 79.

Az ostrom ideje alatt a táborban lévők nagy ínséget szenvedtek, hiszen vagy egyáltalán nem volt élelmiszer, vagy olyan drágán, hogy az egyébként is zsold nélkül lévő katonaság nem tudta megfizetni a kínált portékákat.⁹⁵ Casal egyedül szeptember 24-i levelében tudta leírni, hogy inkább bőség, mint hiány van eleségből. Ennek köszönhetően egyesek már úgy gondolták, hogy kenyér olcsóbb lesz majd, mint Grazban.⁹⁶ Az optimizmusra az adhatott okot, hogy a napok óta várt társzekerek végre megérkeztek a táborba; ahogy azonban az ezeken szállított élelem elfogyott, újra éhezés köszöntött a katonákra.⁹⁷ Természetesen megpróbálták valahogyan élelemhez jutni. Casal leírása szerint szeptember elején, aki csak tudott, hatalmas botokkal kiment a táborból, hogy a környék alma- és szilvafáiról leverje a termést. A fél, egy vagy akár több mérföld gyaloglás után beszerzett gyümölcsből belakottak aztán megbetegedtek, mert annyira gyötörte őket az éhség, hogy szinte mindent felhabzsoltak.⁹⁸ Az idő előrehaladásával azonban természetesen ez a lehetőség is megszűnt, így maradt az éhezés.

Az ostrom sikeres megvívásához szükséges tüzéség, muníció és hadianyag beszerzése is komoly kihívások elé állította a Belső-Ausztriai Haditanácsot. A három tartomány rendjei által megszavazott segélyösszegeből nehéz azonban meghatározni, hogy valójában mennyi pénzt is szántak erre a célra. Annyi azonban bizonyos, hogy Stájerország 4000 forintot hagyott jóvá lőszervásárlásra.⁹⁹ Mivel – hasonlóan az élelmezéshez – ezt az összeget saját végvidéki és mezei hadaik felszerelésére kívánták fordítani, ezért nem meglepő, hogy Trautmannsdorf februári szakvéleményében a tüzéséggel és hadianyaggal kapcsolatban is úgy vélekedett, hogy Ferdinánd az uralkodótól kérjen pénzt ezek beszerzésére.¹⁰⁰ Ennek megfelelően a főherceg áprilisban a bécsi Udvari Haditanácshoz fordult, hogy a lőpor előállításához szükséges salétromból 100 mázsát a helyi salétromkamarákból beszerezzen.¹⁰¹ Sajnos nem áll rendelkezésemre információ arról, hogy a kérelemre milyen válasz érkezett. Júniusban Ferdinánd jegyzéket készíttetett a grazi, pettauai (ma Ptuj – Szlovénia) és radkersburgi (ma Bad Radkersburg – Ausztria) hadszertárakban található kis és nagy űrméretű lövegek állapotáról, azért, hogy indítványozhassa, mit kell még hozzájuk pótlólag beszerezni; emellett Hallban és Salzburgban ágyúgolyókat rendeltetett.¹⁰² Erőfeszítéseit azonban ebben az esetben sem koronázta siker. Igaz ugyan, hogy az ostrom idejére jelentős számú tüzéséget – egyes források szerint közel száz ágyút – sikerült összpontosítani Kanizsa falai alá, ám ezekhez mindössze 6000 lövedéket tudtak beszerezni, se ezek közül is 1800 darab ládákba zárva a mocsárba vészett. Emellett hiányzott a lőpó feltöltéséhez szükséges nagy mennyiségű vászonzsák, homok és rőzse.¹⁰³ Előbbinek a beszerzését a táboron belül is igyekeztek megoldani, utóbbiakat azonban nagy távolságról kellett beszerezni.¹⁰⁴

⁹⁵ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, passim.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 302–312. passim.; Ortelius: *Chronologia*, 209r.; Istvánffy: *Magyarok dolgairól*, 374–379., 384–387. passim.

⁹⁶ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 299.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 307.

⁹⁷ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 291.

⁹⁸ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 285.

⁹⁹ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 277–285.

¹⁰⁰ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 291.

¹⁰¹ ÖStA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol.: 29r. No. 27.; ÖStA HKR Prot. Reg. 207. Band Fol.: 41r. No. 18.

¹⁰² Hurter: *Geschichte Kaiser Ferdinands II.*, 368–370.

¹⁰³ Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 151.

¹⁰⁴ A táborban található sátrakat vágták szét és varrták össze zsákoknak, de emellett Grazból, Pettauból és Radkersburgból is hoztattak. Rőzsét a megmaradt környező erdőkben szereztek be. Ortelius: *Chronologia*, 208v.; Istvánffy: *Magyarok dolgairól*, 376–377.

Egy-egy ostrom sikeréhez nélkülözhetetlen volt megfelelő számú sáncmunkás (*Schanz-knecht*) alkalmazása is. A fegyverrel egyáltalán nem vagy csak kevésse ellátottak a tábor erősítési munkái mellett sáncosarokat fontak, vagy a profosz parancsára a sereg szemetét ásták el. Fontosságukat és nélkülözhetetlenségüket mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a németalföldi várostromokban jelentős tapasztalatokat szerzett Karl von Mansfeld 6000 sáncmunkás zsoldba vételét tartotta szükségesnek Esztergom 1595. évi ostromához.¹⁰⁵ Kanizsa ostrománál legalább ezer főre lett volna szükség, azonban végül csak a fele állt az ostromlók rendelkezésére.¹⁰⁶ Számukat tovább csökkentette, hogy egyrészt veszélyes munkájuk miatt állandó életveszélyben forogtak a védők heves tüzelésében (Casal leveleiből kiderül, hogy szeptember 23-án és 24-én is két-két sáncmunkás veszítette életét¹⁰⁷), másrészt a katonákhoz hasonlóan közülük is sokan egyszerűen megszöktek.¹⁰⁸ Pótlásuk érdekében a zsoldosokat és a velük együtt a táborba érkezett nőket¹⁰⁹ alkalmazták erre a nagy szaktudást és tapasztalatot igénylő munkára.¹¹⁰ Ezt bizonyítja, hogy Casal szeptember 18-ról és 20-ról írva megemlítette, hogy a katonákon kívül egy-egy nőt is lövés ért munka közben.¹¹¹

Az élelem és a hadianyag táborba juttatásához szállítóeszközökre és a folyókón való átkeléshez hajóhidakra is szükség volt. Trautmannsdorf többször említett 1601. februári szakvéleményében úgy vélte, hogy egy-egy hidat kell verni a Dráván és a Murán, s ennek előkészítéséhez a lehető leghamarabb hozzá kell látni.¹¹² Két hónappal később a stájer rendek már úgy vélték, hogy a szállítás zökkenőmentes biztosításához Varasdnál (ma Varaždin – Horvátország), Letenyénél, Muraszemennynél és Drnjenél (ma Horvátország) lenne érdemes hajóhidakat összeállítani.¹¹³ Végül két átkelőt biztosan létrehoztak a Murán: az egyiket Turnišćenél, a másokat pedig Letenyénél.¹¹⁴

A gyorsabb és egyszerűbb folyami szállításhoz szükséges hajók és dereglyék építéséről is rendelkezett a főherceg. Ám már június végén – július elején szembesülnie kellett azzal, hogy pénzühiány ezek előteremtése elé is komoly, szinte áthidalhatatlan akadályt gördít.¹¹⁵

Az élelem és a hadianyag táborba juttatásához kellő szekerek kiállítása is nehézségekbe ütközött, mivel nem állt rendelkezésre elegendő pénz. Ezért egyrészt kölcsönt kellett felvenni, másrészt felszólították a tartományokat, hogy lovakat és szekereket állítsanak ki erre a feladatra. Ennek értelmében Karintiának például 300 igavonót és 22 szállítóeszközt kel-

¹⁰⁵ ÖStA KA AFA 1595/4/3c. Az előző évi hadjáratról készített jelentéseiben Zacharias Geizkofler 1597-ben és 1598-banszintén a sáncmunkások fontosságát hangsúlyozta. Müller, Johannes: *Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen an dem Türkenkrieg Kaiser Rudolf II. von 1595 bis 1597*. Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg. Achtundzwanzigster Jahrgang. 1901. 155–262. 238., 253.

¹⁰⁶ Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 151.

¹⁰⁷ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 296., 298.

¹⁰⁸ Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 151.

¹⁰⁹ Casal az augusztus 30-i eseményekről beszámolva megemlíti, hogy Madruzzo ezredében több nőt látott, mint férfit, akik közül néhány nap múlva harminc olyat számolt össze, aki a hátán egy kosárban cipelte újszülött gyermekét. Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 275., 278–279.; A nők szerepéről a katonai táborokban lásd: Bagi: *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban*, 191–199.

¹¹⁰ Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 151.

¹¹¹ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 291., 294.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*, 304–305.

¹¹² Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*, 291.

¹¹³ Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*, 293.

¹¹⁴ Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*, 302–303.

¹¹⁵ Hurter: *Geschichte Kaiser Ferdinands II.*, 368.

lett volna küldenie a kanizsai táborba. A rendek azonban részben a közelgő aratásra, részben az ökrök nélkülözhetetlenségére, részben pedig a császári-királyi katonaság múlt évi pusztításaira hivatkozva igyekeztek magukat kimenteni a feladat teljesítése alól, vagy áthárítani azokat teljes egészében alattvalóikra.¹¹⁶ Ennek köszönhetően a szükséges 1000 igavonó helyett csak 300 gyűlt össze a táborban, amelyek közül olyan sokan elgyengültek vagy elpusztultak, hogy a lovasság és a nemesek is kénytelenek voltak átadni lovaikat a szállításokhoz.¹¹⁷ Így nem meglepő, hogy a tüzérség csak részenként tudott felvonulni: szeptember 16-án még csak hat ágyú állt rendelkezésre, és amikor a vár lövetése 29-én elkezdődött, még mindig csak harminc löveg ontotta a tüzet a falakra.¹¹⁸ Az ostrom befejezését követően a tüzérség elvontatása újra megoldhatatlan feladat elé állította a hadvezetést, hiszen hiányzott a fogatoláshoz szükséges mennyiségű kötél és lánc. Ezért történhetett meg az, hogy szinte az összes ágyú, valamint a megmaradt muníció és élelem jelentős része az ostromlótak kezére jutott.¹¹⁹

Mindezek alapján megállapítható, hogy Ferdinánd főhercegnek és a Belső-Ausztriai Haditanácsnak sem megfelelő számú és minőségű katonát, sem az ezek ellátásához szükséges élelmet, sem pedig az ostrom megvívásához elengedhetetlen mennyiségű hadianyagot nem sikerült biztosítania. Ez részben annak volt köszönhető, hogy nem sikerült elegendő pénzt előteremteni a hadjáratához, részben pedig annak, hogy hiányzott a megfelelő tapasztalat egy ilyen volumenű hadművelet megszervezéséhez.¹²⁰

A Kanizsa ostromára rendelt keresztény had vezetése

A tizenöt éves háború császári-királyi hadseregeiben különböző felségjogon felállított ezredek, csapatok és egységek harcoltak egymás mellett az Oszmán Birodalom haderejével szemben. Mint láthattuk, nem volt ez másként a Kanizsa ostromára küldött keresztény had esetében sem. Ennek a bonyolult összetételű, soknemzetiségű és különböző hatékonyságú elemekből álló hadnak a vezetése, irányítása, mindennapjainak megszervezése és harcba vezetése óriási kihívást jelentett volna egy tapasztalt katonákból és szakemberekből álló tábornok számára is. Azonban mindez nem állt Ferdinánd rendelkezésére. Trautmannsdorf már februárban azt javasolta a főhercegnek, hogy magasabb és alacsonyabb rangú tisztségviselők felfogadására kérjen pénzt az uralkodótól.¹²¹ Grazban azonban nem csupán a pénzhiánnyal küzdöttek, hanem olyan katonai vezetők sem álltak rendelkezésre, akik egy több tízezer katona és a hozzájuk csatlakozó segéderők, gyűlevész nép irányításához, mindennapjainak megszervezéséhez, mozgásának biztosításához megfelelő szakértelemmel rendelkeztek volna; a főhercegnek tehát a semmiből kellett megteremtenie egy tábornokot.¹²²

¹¹⁶ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 295.

¹¹⁷ Istvánffy: *Magyarok dolgairól*, 377.

¹¹⁸ Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 151.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 305.

¹¹⁹ Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 154.; Ortelius: *Chronologia*, 212 r.

¹²⁰ A hadjárat előtt úgy számolták, hogy havonta 100000 rénes forintba kerülne az ostrom. Egy egykorú forrás úgy tudta, hogy a pápának és Firenzének 700 000, míg Ferdinánd főhercegnek szeptember közepéig 200 000 koronájába került a hadakozás. Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 290.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 297., 305.

¹²¹ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 291.

¹²² Augusztusban azzal a kéréssel fordult Ferdinánd Bécshez, hogy a tábori főprofosznak (*General Feldprofoß*) és a főszállásmesternek (*Obrist-Quartiermeister*), valamint alárendeltjeiknek milyen fizetés jár. Az Udvari Haditanács még 9-én válaszolt, és megküldte a mindkét tisztséghez tartozó *Bestallungot*. Nyolc nappal később újabb iratokat indítottak útnak Grazba, így a Belső-Ausztriai

Főhadparancsnok, főhadparancsnok-helyettes és a tábori haditanácsosok

Az 1601-ben Kanizsa visszafoglalására rendelt keresztény csapatok *General Feldobrist* tisztét, azaz a főhadparancsnokságot maga az ifjú, alig húszas éveie elején járó Ferdinánd főherceg vállalta el. Szándékáról már 1600 decemberében tájékoztatta az egybegyűlt stájer rendeket, majd a következő év áprilisában megerősítette elhatározását.¹²³ A főherceg azonban nem rendelkezett semmiféle katonai tapasztalattal, és hamar kicsúszott a kezéből az irányítás. Trautmannsdorf már 1601. februári szakvéleményében arra intette Ferdinándot, hogy egyrészt az uralkodó tudta és beleegyezése nélkül semmilyen vállalkozásba se kezdjen, másrészt minden esetben kérje ki titkos és haditanácsosainak, valamint a stájer, karintiai és krajnai rendek megbízottjainak véleményét is.¹²⁴ A hadi dolgokban való járatlansága tekintélyét is kikezdte. Miksa bajor herceg¹²⁵ ágensének, Johann Manhartnak a jelentése szerint a katonák panaszkodtak, és megvetéssel beszéltek mind az ostromról, mind pedig a főhercegről. Emellett a saját szemével látott egy gúnyíratot (*Pasquill*), amelyben azzal vádolták Ferdinándot, hogy a nők (anyja és felesége) és a jezsuiták tanácsaira hallgat a hadakozással kapcsolatban. Ha ezek a vádak nem is fedték teljes egészében a valóságot, az azonban egyértelmű, hogy a főherceg stábjának tagjait nem a katonai hozzáértés alapján válogatta, hanem politikai alapon és felekezeti hovatartozás szerint.¹²⁶ Akkori és későbbi rossz megítélésén az sem segített, hogy az ostrom sikeressége érdekében még személyes kényelméről is hajlandó volt lemondani. Mind sátrát, mind lovait felajánlotta, ha a szükség megkívánta.¹²⁷

A császári-királyi haderőnél a főhadparancsnok mellé helyettesként igyekezett hadakozásban járatos katonát, egy *General Obristleutnant*, azaz főhadparancsnok-helyettest kinevezni. A megbízott személy feladatai közé tartozott munkájának segítése, mint például a vonulás rendjének meghatározása vagy az őrség kiosztása és ellenőrzése. Amennyiben az uralkodói családból kinevezett személy nem tartózkodott a táborban, akkor helyettesítenie kellett. A tisztségviselői kar többi tagjának – származásától függetlenül – alá kellett vetni magát parancsainak. 1601-ben a Kanizsa visszafoglalására indult keresztény hadat vezető Ferdinánd főherceg helyetteséül Vincenzo Gonzaga mantovai fejedelmet tette meg. Ezt inkább politikai természetű, mintsem átgondolt katonai döntésnek kell tekintenünk. Az itáliai kisállam uralkodója bár 1601-et megelőzően kétszer is járt a Magyar Királyságban saját pénzén felfogadott katonáival, ám nem sok haditapasztalatot gyűjthetett egy-egy jelentősebb vár ostromáról. 1595-ben Esztergom bevétele után érkezett egy nappal, majd részt vett Visegrád ostromában, ahol a védők neki adták meg magukat. A két erősség közötti különbséget jól mutatja, hogy míg előbbi a császári-királyi fősereg 62 napig ostromolta, addig utóbbi őrsége négy nap lövés után szabad elvonulás fejében feladta az öreg és korszerűtlen várat. Két esztendővel később a sors megismételte önmagát, hiszen Gonzaga ismét egy nappal egy helyőrség (Pápa) visszafoglalása után érkezett a keresztény táborba. Miksa

Haditanács tábori élelmezési rendtartást, valamint újabb felfogadó iratmintákat kapott. ÖStA HKR Prot. Exp. 206. Band Fol.: 32r. No. 37.; ÖStA HKR Prot. Reg. 207. Band Fol.: 47r. No. 32.; ÖStA HKR Prot. Reg. 207. Band Fol.: 47r. No. 70.

¹²³ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 277., 291.; Ortelius: *Chronologia*, 207r.

¹²⁴ Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 290.

¹²⁵ Kraus, Andreas: *Maximilian I. Bayerns großer Kurfürst*. Regensburg, 1990.; Albrecht, Dieter: *Maximilian I. von Bayern 1573–1651*. München, 1998.

¹²⁶ Hurter: *Geschichte Kaiser Ferdinands II.*, 382.; Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 268.; Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 150.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnamen*, 312–313.

¹²⁷ Ortelius: *Chronologia*, 208v.; Istvánffy: *Magyarok dolgairól*, 376–377.

főherceg¹²⁸ a Győr felé vonuló had utóvédének vezetését bízta rá, majd részt vett az erődváros ostromában is, de már október közepén Prágába távozott. A mantovai fejedelmet agilis, magát az Oszmán Birodalom elleni háborúban kitüntetni akaró személyként jellemezhetjük, ám személyében mégis egy „műkedvelő katonát” tisztelhetünk, akiről nem véletlenül fogalmazta meg sommásan Florio Banfi, hogy Ferdinándhoz hasonlóan a hadakozásban ő is járatlan volt.¹²⁹

General Obrist-Feldmarschall és a tábor mindennapjainak megszervezéséért, irányításáért felelős tisztségviselők

A császári-királyi haderő irányításának, „idegközpontjának” szálai a *General Obrist-Feldmarschall* kezében futottak össze, akit mai foglaimaink szerint vezérkari főnöknek tekinthetünk, ám feladatai és funkciói szerint ő szabta meg a hadművelet egészét. A had teljes körű irányítására kiterjedő, szerteágazó és több tisztségviselő felügyeletét magába foglaló feladatai miatt rátermettségétől egy-egy hadjárat sikere függhetett. Részt kellett vennie a haditanácskozásokon, és amennyiben az uralkodó nem nevezett ki főhadparancsnok-helyettest, úgy automatikusan kötelessége lett ezen tisztség feladatainak átvétele is. A *General Obrist-Feldmarschall* a lovasság főparancsnokaként valamennyi lovas egységnek, *Rittmeister*nek és egyéb lovastisztnak parancsolt. Ügyelnie kellett mind a lovasságnál, mind pedig a gyalogságnál a katonai igazságszolgáltatás gyakorlására is. A tábor rendjét, fegyelmét és tisztaságát – együttműködve a tábori főprofossal (*General Obrist-Profos*) – a tábori rendtartás¹³⁰ (*Feldordnung*) pontjai alapján igyekezett fenntartani. Az abban szereplő instrukciók alapján a *General Obrist-Zeugmeister*rel közösen kijelölte, ellenőrizte a sereg útvonalát és vonulási rendjét. A seregközéppel vonuló katonaságról pontos jegyzéket kellett vezetnie. Feladatai között határozta meg még az irat, hogy felügyeljen a katonai tábor ellátásában kulcsszerepet játszó markotányosokra (*Markatender*) a tábori főélésmeisterrel (*General Obrist-Profiantmeister*) együttműködve. Biztosítania kellett a tábori piac és a portékáikat szállító kalmárok védelmét. Köteles volt azt is felügyelni, hogy az árujukat kínálók az élelemrendtartásnak¹³¹ (*Proviantordnung*) megfelelő áron és mérési csalás nélkül kínálják a táborba hozott cikkeket. Az árusításra jogosultaknak engedélyt kellett kiállítania (*Platzbrief*), valamint a büntetésükkel és helypénzükkel (*Standgeld*) kapcsolatos ügyek is hozzá tartoztak, bár ez utóbbi esetben meg kellett egyeznie a főprofossal. Erre a nagyon fontos

¹²⁸ Noflatscher, Heinz: *Glaube, Reich und Dynastie. Maximilian. Der Deutschmeister (1558–1618)*. Marburg, 1987.

¹²⁹ Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandinim*, 1939. 7., 31–32., 224., 226.; Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 145., 150.; Nagy László: „Megfogyva bár, de törve nem...” *Török háborúk viharában (1541–1699)*. Budapest, 1990. 141.; Pálffy Géza: *Pápa a hosszú török háborúban*. In: Hermann István (szerk.): *A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1997*. Pápa, 1997. 75.; Iván László: *A visegrádi vár története. A kezdetektől 1685-ig*. Visegrád, 2004. 90–91.

¹³⁰ Leonhard Fronsperger 1573-ban kiadott művében található egy 55 cikkelyből álló tábori rendtartás. Fronsperger, Leonhard: *Kriegsbuch. 3. Bd.: Von Schantzen und Befestigungen umb die Feldtläger aufzuwerfen...* Frankfurt-am-Main, 1573. XIXr.-XXIIIv. A tizenöt éves háború időszakából egy átdolgozott tábori rendtartás maradt fenn. *Mátyás főherceg által kibocsátott tábori rendtartás, 1600. szeptember 1.* ÖStA KA AFA 1600/9/3.

¹³¹ 1595. június 28-án Vas vármegye hadjáratra kivonult katonaságának szállítandó áruk árait a megyegyűlés rendelkezése szabta meg. Ez alól egyedül a kenyér volt a kivétel, mivel az összegyűlt megyei nemesek ezzel kapcsolatban úgy határoztak, hogy ez esetben a mezei katonaság élelmezési tisztjeinek árszabását tekintik maguk számára is irányadónak. Tóth Péter: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600*. Szombathely 1989. 54.c.; ÖStA KA Zentralstelle HKR Sonderreihe Kanzleiamt I. No. 11.

posztra Ferdinánd főherceg Don Giovanni de Medicit nevezte ki. Ő először 1594-ben járt a magyar hadszíntéren, amikor féltestvére, I. Ferdinánd toszkán nagyherceg 2000 gyalogossal ide küldte. A segélyhad több mint háromnegyede elpusztult, részben a harcokban, de leginkább a nélkülözésben. Emiatt a nagyherceg a következő évben nem is küldött segélycsapatokat a császárnak, de féltestvére II. Rudolf szolgálatában maradt. Medici a következő évben magának követelte a tüzérség irányítását, azaz a *General Obrist-Zeugmeister* tisztséget. A nyomásnak engedve, az uralkodó az 1595. évi hadjáratban az Esztergom ostromára rendelt császári-királyi hadsereghez ki is nevezte, annak ellenére, hogy mind a Bécsbe küldött tanácsosok, mind a bécsi Udvari Kamara tanácsosai elégedetlenségüket fejezték ki ezzel kapcsolatban. Előbbiek kérték az udvart, hogy Medicit figyelmeztessék arra, hogy olyan személyt nem fogadhat fel, aki előzőleg nem szolgált a tüzérségnél. A Bécsben hátrahagyott Udvari Kamara tanácsosai pedig 1595. január 1-jén keltezett szakvéleményükben kifejtették, hogy a tüzérségnél fellépő gondok és hiányosságok felszámolásának egyetlen lehetséges megoldása egy rátermett és tapasztalt német katona kinevezése erre a posztra. A tanácsadók ellenkezése is azt mutatja, hogy ebben az esetben is – mind 1595-ben, mind pedig hat évvel később – a politikai és felekezeti érdek felülírta a katonai megfontolásokat.¹³² Gonzagához hasonlóan Mediciről is megállapítható, hogy az ostrom alatt agilisán, magát az Oszmán Birodalom elleni háborúban kitüntetni akaró személyként viselkedett, ám benne is csak egy „műkedvelő katonát” tisztelhetünk, akit társadalmi presztízse és nem a hadi tapasztalatai emeltek ebbe a fontos pozícióba.¹³³

Az *Obrist-Wachtmeister*, azaz a magyar nyelvben kevésbé pontosan visszaadható főstrázsamesteri tisztség mindenkor betöltője azt kapta feladatául, hogy a tábor őrzését – mind ellenséges támadással, mind a felderítéssel szemben – biztosítsa. Schwendi javaslata szerint a lovasság és a gyalogság részére külön egy-egy rátermett személyt kellett volna kinevezni,¹³⁴ a tizenöt éves háború első szakaszában azonban egy-egy kinevezett töltötte be a tisztséget. A poszt fontosságára jellemző, hogy az Adolf von Schwarzenberg¹³⁵ részére kiállított *Bestallung*ban az szerepelt, hogy a *General Obrist-Feldmarschall* egyik helyettesének kellett betöltenie a tábor őrzéséért és ellátásért felelős hivatalt is.¹³⁶ Az 1600 júliusában, illetve augusztusában a császári-királyi haderő stábjáról készített jegyzékben pedig már úgy tüntették fel, hogy a két helyettesi tisztséget összevonták a két *Obrist-Wachtmeister* hivatallal.¹³⁷ Talán ez az egyetlen poszt, amelyre a főherceg egy tapasztalt és nem mellékesen a tisztséget már betöltött személyt nevezett ki Germanico Strassoldo személyében. A friauli nemes a németalföldi spanyol seregben töltött szolgálat után 1597. május 8-án megbízást kapott arra, hogy 200 vallon lovas lövést zsoldjába fogadjon és a magyar hadszíntérre vezessen. A következő év júniusában a kivégzett Diego Lopes lovasságát is átvette, majd az utolsó negyedében az 1597-ben 6 hadivállalkozó által toborzott összesen 8 kompániát

¹³² ÖStA KA HKRA Prag. No. 5.; ÖStA KA AFA 1595/2/1.; HHStA AA H 1595 *Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc.* 128. Fol. 317r.; Niederkorn: *Die europäischen Mächte und der „Lange Turkenkrieg“*, 397–399.

¹³³ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, passim.

¹³⁴ Schwendi, Lazarus von: *Kriegsdiscurs. Von Bestellung deß ganzen Kriegswesens*. Frankfurt am Main, 1594. 182–184., 188.

¹³⁵ Schwarzenberg, Karl [Fürst zu]: *Geschichte der reichsständischen Hauses Schwarzenberg*. Neustadt an der Aisch, 1963. 104–107.

¹³⁶ ÖStA KA Best. 597/1598.; ÖStA KA AFA 1598/8/14.

¹³⁷ ÖStA KA Best. 661/1600.; ÖStA KA Best. 662/1600.; ÖStA KA AFA 1600/7/8; ÖStA KA AFA 1600/8/1. ÖStA KA AFA 1601/7/1.

összevonták Hugne lovasaival; az így létrehozott egységet Strassoldo parancsnoksága alá rendelték, és Kőszegre küldték téli szállásra. 1600-ban a gyalogság felett diszponáló *Leutenant des Obrist-Feldmarschall* és ezzel együtt az *Obrist-Wachtmeister* tisztségre is őt nevezték ki.¹³⁸ Mátyás főherceg 1601. június 18-án engedte át Strassoldo szolgálatait Ferdinándnak.¹³⁹

A had kvártélyainak alkalmas kijelöléséért, szétosztásáért és azok rendjének fenntartásáért a *General Obrist-Quartiermeister*, azaz a főszállásmester volt a felelős. Feladatát a *General Obrist-Feldmarschall* szorosan együttműködve, annak felügyelete alatt látta el. Megbízása szerint táborverés alkalmával külön helyet kellett kijelölnie a gyalogság, a tüzéség és a lovasság részére. Amennyiben a körülmények megkívánták, hogy a tábor védelmére szekervárat emeljenek, úgy a *General Obrist-Quartiermeister*nek a *General Obrist-Wagenmeister*rel kellett együttműködnie a *General Obrist-Feldmarschall* parancsára.¹⁴⁰ E tisztségre Ferdinánd főherceg Carlo (Karl) Formentini jelölte ki. A szintén Friaul, pontosabban a Görzi Grófság egyik ősi és igen kiterjedt családjából származó nemest 1597-ben a bécsi Udvari Haditanács 200 olasz lovas lövész felfogadásával és vezényletével bízta meg.¹⁴¹ Ám esetében sem a haditapasztalat, hanem a főherceghez fűződő személyes viszonya számított döntőnek. Formentini ugyanis Ferdinánd kamarása és tanácsosa, valamint Görz kapitánya és a Görzi Grófság nemesi felkelésének parancsnoka volt. Kettejük jó kapcsolatára jellemző volt, hogy Formentini 1603-ban született első fiának keresztaapja maga a főherceg lett.¹⁴²

A hadsereg élelemellátása

A császári-királyi hadsereg számára szükséges élelmiszerről a főélelmesternek kellett gondoskodnia. Fő feladatai közé tartozott a szükséges élelmiszer és takarmány felvásárlása, amiről pontos kimutatást vezetett, valamint a hadjárat idejére katonai élelmiszerraktárakat (*Anschütt Stetten*) kellett felállítani. A főélelmesternek gondoskodnia kellett arról, hogy

¹³⁸ ÖStA KA Best. 530/1597.; ÖStA KA HKRA Prag 1597 No. 7.; ÖStA KA Best. 662/1600.; ÖStA KA AFA 1600/7/8; ÖStA KA AFA 1600/8/1.; Kőszeg város felirata (Panaszok vagy okok címmel) az uralkodóhoz, 1599 vége. *VaML Kőszegi Fióklevéltára* (a továbbiakban: KFL) *Kőszeg város tanácsának iratai. Acta Miscellanae. Kőszeg város felirata a Strassoldo és Formentin lovasok által tett károkról az uralkodóhoz, 1599 vége.*; *VaML KFL Kőszeg város tanácsának iratai. Acta Miscellanae. Jakob Granauwend elismervénye a város panaszairól, 1600. május 31.*; *VaML KFL Kőszeg város tanácsának iratai. Acta Miscellanae. Kőszeg város felirata az uralkodóhoz, 1600.* Strassoldo 1601. december és 1602. áprilisa között diplomáciai úton járt a madridi udvarban. Ferdinánd főherceg választása azért esett rá, mert egy megfelelő tapasztalatokkal rendelkező katonát kívánt elküldeni III. Fülöp spanyol királyhoz, aki hitelesen tudja bemutatni azt, hogy Kanizsa elvesztésével a belső-ausztriai tartományok mekkora veszélybe kerültek. A madridi követjárás sikerrel járt, hiszen az ajándékba küldött ékszerek mellett 150000 dukátot is kapott. 1603 májusában Strassoldo újabb megbízást kapott, amely szerint egy 3000 főből álló olasz gyalogezredet kellett felfogadnia. Germanico Strassoldo *Bestallungja* 3000 olasz gyalogos felfogadására lásd: ÖStA KA AFA 1603/5/3.; Heischmann: *Die Anfänge*, 250., 252–253.; Conzato, Antonio: *Dai castelli alle corti. Castellani friulani tra gli Ausburgo e Venezia 1545–1620*. Verona, 2005. 196–197.

¹³⁹ ÖStA HKR Prot. Reg. 207. Band Fol.: 45r. No. 89.

¹⁴⁰ Schwendi: *Kriegsdiscurs*, 182.

¹⁴¹ ÖStA KA Best. 533/1597.

¹⁴² Pálffy: *Pápa*, 44–45. <http://www.univie.ac.at/Geschichte/wienerhof/wienerhof2/hofdamen/hf4.htm> (utolsó letöltés: 2013. január 28.); Koltai András: *Batthyány Ádám és könyvtára*. Budapest-Szeged, 2002. <http://mek.oszk.hu/03200/03234/html/batthyany10.htm> (Utolsó letöltés: 2013. január 18.)

megfelelő számú élelmezési tiszt, illetve beosztott legyen. Emellett élelmiszer szállításáról is rendelkezett. A felvásárolt gabonát a bécsi malomrendelet szerint liszté őrlöttette, és egy részét azonnal kétszersültté (*Piscoten*) megsüttette, hogy könnyen tárolható legyen. Az őrlményről pontos kimutatást kellett vezetni. A főélelmester természetesen nem csupán a vásárolt élelemről, hanem az eladásokról, tehát a szétosztásról is köteles volt pontos jegyzéket vezetni, illetve elszámolást készíteni.¹⁴³ Ferdinánd ezt a nem kevés szakértelmet, pénzügyi ismereteket és tegyük hozzá, hitelképességet igénylő feladatot Leopold Grafenauerre bízta.¹⁴⁴ Mint az előző fejezetben láthattuk, az élelmet nem sikerült folyamatosan biztosítani az ostromlók számára. Ez annak volt köszönhető, hogy a sereg egy hónapra elegendő élelmiszerkészletet tudott augusztus végéig felhalmozni, viszont a hadjáratot legalább három vagy négy hónapra tervezték. A tábori árszabással (*Taxordnung*) sem rendelkezett a főélelmester, ezért augusztusban Bécsből küldtek egyet a számára.¹⁴⁵ Emellett még sikkasztási gyanú is felmerült Grafenauerrel kapcsolatban. Amikor kiderült ugyanis, hogy a stájer katonaságnak szánt élelmet már szétosztották a pápai csapatok között, Ferdinánd főherceg utasította a rendek megbízottjait, hogy a főélelmesternek utaljanak ki késedelem nélkül pénzt, hogy a szükséges mennyiségű marhát be lehessen szerezni. Grafenauernek azonban a megbízottak szemére vetették, hogy január óta a tartományi bevételi hivatalból készpénzben közel 24 000 forintot vett már fel élelmvásárlásra, amelyhez még a rendek további több mint 38 000 forintnyi gabonát adtak át. Ha tehát a stájer katonák számára nincs élelem, akkor nem is tudják, hogy a főélelmester ezt a pénzt hová is tette, válaszolták a biztosok.¹⁴⁶

A hadsereg tűzértségének és hadianyag-ellátásának megszervezése és irányítása.

A General Obrist-Zeugmeister hivatal

A császári-királyi hadsereg tűzértségért és hadianyag-ellátásáért felelős tisztjéül *General Obrist-Zeugmeister*t nevezett ki az Udvari Haditanács, aki nem csupán a mezei csapatok, hanem a végvárak tűzszerszámaiért is felelt. Tehát ez esetben egy már létező tisztség jogköre bővült ki, duplázódott meg. Feladatai – hasonlóan a *Feldmarschall*hoz – igen szerteágazóak voltak: a tűzértség irányítása, az ütegek ellenőrzése, az aknászok munkájának koordinálása mellett a táborban lévő hadianyag felügyelete, a tábor védelmére és a várvívásokhoz sáncok, valamint utak és hidak építtetése. Megszervezte a tábor, illetve az egész hadsereg lőszerutánpótlását, hiszen nem csupán az ágyúkat, hanem az ezredek lövészeit is el kellett látni puskaporral és ólommal (*Kraut und Lot*). Emellett ellenőrizte a megmaradt készleteket és azt, hogy lőszerrel senki se kereskedhessék. A hadjárat végén felügyelte az ágyúk és a muníció visszaszállítását a bécsi vagy egyéb hadszertárakba, amiről pontos jegyzéket, inventáriumot kellett készítenie.¹⁴⁷

A tisztség betöltőjétől elvárták tehát, hogy becsületes, istenfélő és ügyes nemes legyen, aki járatos az „ördög tudományában”, így képes legyen az alá beosztott, alkalmas személyeket kiválasztani, megfelelően irányítani, posztját maradéktalanul ellátni. Ennek az igen

¹⁴³ Kenyeres István: *A magyarországi végvárak és mezei hadak élelmezési szervezetének archontológiája a XVI. században*. Fons, 11. évf. (2004) 2. sz. 329–395. Lásd még: Bagi Zoltán: *Egy példa az újkori hadviselés nehézségeire: A főélelmester és a kenyérmester feladatai a tizenöt éves háború időszakában (1593–1606)*. Aetas, 27. évf. (2012) 3. sz. 79–87.

¹⁴⁴ Ortelius: *Chronologia*, 207r.

¹⁴⁵ ÖStA HKR Prot. Reg. 207. Band Fol.: 47r. No. 70.

¹⁴⁶ Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*, 297., 300.

¹⁴⁷ Bagi: *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban*, 82–83.

fontos posztnak a betöltésére a grazi udvar Orphinio Gallianit nevezte ki,¹⁴⁸ akinek a neve először 1596-ban tűnt fel, amikor titkos tábori haditanácsossá (*geheimer Feldkriegsrat*) nevezték ki. Bécsben ekkor már igen nagy respektusa lehetett, hiszen augusztus 24-i megérkezésétől számított fizetésére havi 1000 forint irányoztak elő. Összehasonlításként jelezzük: Melchior von Redern, Ferrante Rossi és Germanico Savorgnano haditanácsosoknak csak 300 forintot kívántak utalványozni.¹⁴⁹ Galliani 1596 novemberében pedig megbízást kapott arra, hogy a következő évi hadjáratra 3000 vallon gyalogost toborozzon és vezényeljen. 1597 márciusában ebbéli szándékát az Udvari Haditanács újra kifejezésre juttatta, és már a *Bestallungsbriefet* is kiállították a nevére.¹⁵⁰ Valami azonban történhetett közben, hiszen az udvar végül is Georges Bayer de Bappart-ot bízta meg a feladattal.¹⁵¹ Ferdinánd főherceg is respektálta hírnevét, és ahogyan Istvánffy írja, „parancsolatjából teljes hatalommal rendelteték Gallonius Orpheus, kinek ő sokat tulajdonít vala, jöllehet nyelvvel és szóval inkább, hogysen erővel s elmével hathatósab volna.”¹⁵² Irányításával a sereg rögtön hozzálátott a sáncok ásásához, valamint a várat körülvevő mocsár lecsapolásához, ami azonban csakhamar kudarcba fulladt, mint ahogy a cölöphíd elfoglalása is nagy véráldozatokat követelt, ám mégis hiábavaló vállalkozásnak bizonyult. Galliani október 2-án bekövetkezett halála után Cesare Porta és Federico Ghislieri vette át a tüzérség és az ostrommunkák irányítását. Utóbbi saját találmányát is megpróbálta alkalmazni az árok feltöltésére, kevés sikerrel. Az október 28-i rohamhoz alkalmazott hidak pedig rövidnek bizonyultak, ráadásul a katonák súlya alatt megsüllyedtek, széttörték, így a rohamozók helyenként nyakig merültek a jéghideg vízbe.¹⁵³ Bár a vár lövetése még az oszmán krónikás szerint is igen hatásosnak bizonyult,¹⁵⁴ a november 15-én a haditanácson a frissen a táborba érkezett Russworm úgy látta, hogy minden eddigi fáradozás hiábavaló volt. A sáncokat más helyre kellene építeni, a várat pedig eredményesebben lehetne lövetni kelet felől, mert ott falai kevésbé erősek. Emellett szorosabbra kellene vonni az ostromgyűrűt is, hiszen az ostromlottak ki-bejárnak üzenetekkel és rőzsekötegekkel.¹⁵⁵ Mátyás főhercegnek írt levelében pedig keserű iróniával úgy fogalmazott, hogy Ferdinánd minden bizodalmát itáliai parancsnokaiba fektette, igyekezett mindent óhajuk szerint elrendelni és végrehajtani, de nagyon csodálkozik rajta, hogy öfelsege oly nagy türelmemmel maradt egy ilyen veszélyes és rosszul felállított táborban, és oly sokáig tűrte a hiábavaló munkálatokat.¹⁵⁶

Civakodók

Az ostromműveletek előrehaladását nem csupán a táborkar tagjainak tapasztalatlansága és hozzáértésének hiánya lassította, hanem a közöttük felszínre tört konfliktusok is. Vitáik

¹⁴⁸ Ortelius: *Chronologia*, 207r.

¹⁴⁹ ÖStA KA AFA 1596/12/ad6f.

¹⁵⁰ ÖStA KA Best. 515/1596.; ÖStA KA Best. 521/1597.

¹⁵¹ Sahin-Tóth Péter: *Egy lotaringiai nemes a „hosszú török háborúban”: Georges Bayer de Boppart*. In: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs (szerk.): *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Budapest, 2004. 297–304.

¹⁵² Istvánffy: *Magyarok dolgairól*, 376.

¹⁵³ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 303–305.; *Török történetírók*, 312–314.; Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 150–154.; Benda: *Giovanni Marco Isolano gróf*, 674.; Ortelius: *Chronologia*, 209v.; Sudár: *Kanizsa 1601. évi ostroma török szemmel*, 1040–1041.; Istvánffy: *Magyarok dolgairól*, 377–378.

¹⁵⁴ Sudár: *Kanizsa 1601. évi ostroma török szemmel*, 1046.

¹⁵⁵ Ortelius: *Chronologia*, 212r.; Istvánffy: *Magyarok dolgairól*, 385.

¹⁵⁶ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 268–269.

egyrészt abból adódhattak, hogy a 16. század végi hadseregek tábornoki tisztségviselőik feladatait és kötelességeit még nem választották szét egyértelműen, így több esetben is előfordultak hatásköri átfedések.¹⁵⁷ Másrészt az előkelő származású személyek (hercegek vagy fejedelmek) vezető posztokat követeltek maguknak, és egymásra is féltékenyen tekintettek, azt pedig végképp nem tűrték, hogy felettük más, főleg alacsonyabb rangú parancsnok legyen. Ferdinánd főherceg gyengekezűsége nem csak hozzájárult a konfliktusok és zavaros helyzetek kialakulásához, hanem többször egyenesen elő is idézte azt. Don Giovanni de Medici például arra hivatkozva, hogy féltestvérének, a toscanai nagyhercegnek a személyes képviselője, a mantovai fejedelemmel egyenrangú bánásmódot követelt magának.¹⁵⁸ A herceg nem első alkalommal került ilyen konfliktusba. 1595-ben Karl von Mansfeld Namurból írt levelében sérelmezte, hogy Medici és Karl burgauai örgróf elérték, hogy ők csak a főhadparancsnoknak, azaz Mátyás főhercegnek legyenek alárendelve. A leendő főhadparancsnok-helyettes követelte azonban, hogy a főhercegen kívül senki se parancsolhasson neki, és mindenkit rendeljenek irányítása alá.¹⁵⁹ A császár február 21-én kelt levelében helyt adott Mansfeld kérésének, s ezáltal megakadályozta a császári-királyi hadsereg dezintegrációját.¹⁶⁰ Érdekességgént megjegyzem, hogy a főhadparancsnok-helyettes 1595. augusztus 14-i halála után Medici magának követelte a megüresedett posztot, ám az udvar nem teljesítette akaratát, így 1596-ban időlegesen elhagyta a magyarországi hadszínteret. A császári udvar annak ellenére nem kívánta teljesíteni Medici követelését, hogy előléptetése nagyban hozzájárulhatott volna a toszkán nagyherceg újabb segélyének eléréséhez.¹⁶¹

A Gianfrancesco Aldobrandini betegsége, majd halála után a pápai segélyhad vezetését átvevő Flaminio Delfini is sietett kijelenteni, hogy a császáriak segítségére küldött szentszéki csapatok számára csakis az uralkodó képviselőjétől, azaz magától a főhercegtől fogad el parancsokat.¹⁶² Ennek is köszönhetően szeptember 18-án hadai a vár északi oldalán maradtak, míg a főherceg vezetése alatt a hadsereg zöme a déli, Szigeti-kapu irányából vette ostrom alá Kanizsát.¹⁶³ Október 5-én aztán Delfini is követte őket a pápai had egy részével.¹⁶⁴ Medici és közte a viszonyt szintén egy hatáskörrel kapcsolatos incidens feszélyezhette. Delfini parancsnokságát a Szentszék csapatai felett nem minden ezred parancsnoka fogadta el. Felice Malatesta, Paolo Savelli és Orazio Baglioni felmondták az engedelmességet, elhagyták köteleiket, és a herceghez csatlakoztak. Két ezred élére Delfini Antonio del Bufalot és Carlo Giacobazzit nevezte ki, míg a harmadik legénysége a többibe olvadt be.¹⁶⁵

Herberstein és Trautmannsdorf szintén felmondták az engedelmességet a mantovai fejedelemnek. Egyrészt látták és tapasztalták Gonzaga hozzá nem értését, másrészt sérelmes volt számukra, hogy az olasz főtisztek mellett, illetve mögött csak másod vagy harmad szerepet szánt nekik a főherceg.¹⁶⁶

¹⁵⁷ Bagi: *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban*, 103–104.

¹⁵⁸ Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 150.

¹⁵⁹ ÖStA KA AFA 1595/4 /ad 3e; Hatvani (Horváth) Mihály: *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. III. kötet (1553–1608)*. Pest, 1859. 77.

¹⁶⁰ Hatvani: *Magyar történelmi okmánytár*, 77.

¹⁶¹ Niederkorn: *Die europäischen Mächte und der „Lange Turkenkrieg“*, 399.

¹⁶² Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 150.

¹⁶³ *Török történetirók*, 312.; Benda: *Giovanni Marco Isolano gróf*, 674.; Ortelius: *Chronologia*, 208r.

¹⁶⁴ Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 152.

¹⁶⁵ Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 146.

¹⁶⁶ Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 150.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*, 312.

A főherceg bizalmát élvező Galliani – kihasználva az állandó rang és hatásköri vitákat – ravasz számítással magához ragadta az ostrom irányítását, amellyel a többi parancsnok ellenszenvét és gyűlöletét vonta magára.¹⁶⁷ Október 2-án bekövetkezett halálának részleteit még ma is homály fedi. Istvánffy szerint a várból ráirányított forgótarack lövedéke vállai közé találva sebezte halálra.¹⁶⁸ Ortelius már sejtelmesebben fogalmazott az ügyről, amikor lejegyezte, hogy az itáliai hadinép között egy muskétagyólyó oltotta ki az életét.¹⁶⁹ Az ostromban személyesen részt vett Peter Casalnak pedig egyetlen egy levele sem maradt fenn szeptember vége és október 28-a között. Florio Banfi, majd az ő nyomán Benda Kálmán egyértelműen gyilkosságot feltételezett Galliani halálánál. Előbbi egy kódexben fennmaradt jelentésekre hivatkozik, amelyek naplószerűen örökítették meg az eseményeket. A magam részéről én is elfogadhatónak tartom feltételezését, miszerint egy nyílt lázadást kihasználva orvul megölték Gallianit.¹⁷⁰

Mindezek alapján megállapítható egyrészt, hogy a Kanizsa ostromára küldött sereg vezetőinek kinevezésénél nem a katonai érdemek és erények számítottak, hanem a politikai érdekek és a felekezeti hovatartozás. Másrészt a szakértelem hiánya mellett az állandó hatásköri és rangviták tovább lassították az ostromműveleteket, majd lehetetlenné tették a sikert.

Az időjárás és az ostrom

A nem megfelelő előkészítés és az alkalmatlan hadvezetés mellett még egy tényezőt figyelembe kell venni, amely döntően befolyásolta az ostrom menetét: az időjárást. Trautmannsdorf már februári szakvéleményében azt javasolta, hogy ha a hadjáratot elindítja a főherceg, akkor ezt minél hamarabb tegye meg, mert az oszmán csapatok a gabonaérés előtti élelmiszerhiány miatt csak nehezen tudnának a vár felmentésére indulni.¹⁷¹ A hadjárat kezdete azonban a csapatok lassú megérkezése miatt későtavaszi, majd nyárról fokozatosan szeptember elejére csúszott.¹⁷² Ekkor már azonban az ostromlóknak nemcsak a védők erejével, hanem az elemekkel is meg kellett küzdeniük. Az úgynevezett „kis jégkorszak”, amellyel a 14. és 19. század közötti gleccser-előrenyomulások időszakát jelölik, egyik leghidegebb időszaka a 16–17. század fordulójára esett. Az 1550-es évek közepének meleg, száraz nyarai a század végére egyre hűvösebbé és csapadékosabbá váltak. Az 1580-as évek közepén az alpesi gleccserek előrenyomultak, és ez a folyamat egészen a századfordulóig tartott. Ennek következtében az éves középhőmérséklet átlagosan 1,2–1,4 Celsius-fokkal lett alacsonyabb korábbinál. Ez azt jelentette, hogy a telek egyre hidegebbé és zordabbá váltak, míg a meleg nyarakat a hűvösök váltották fel, amelyek ráadásul egyre csapadékosabbak is voltak. A klímaváltozás a Kárpát-medencét sem kerülte el. A 16. század közepétől kezdődő hideg időszak tetőpontja az 1595 és 1602 közötti évekre esett.¹⁷³ Mind a keresztény, mind a

¹⁶⁷ Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 150–151.; Istvánffy: *Magyarok dolgairól*, 376.

¹⁶⁸ Istvánffy: *Magyarok dolgairól*, 377.

¹⁶⁹ Ortelius: *Chronologia*, 208v.

¹⁷⁰ Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 152.; Benda: *Giovanni Marco Isolano gróf*, 674.

¹⁷¹ Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*, 291.

¹⁷² Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, passim.; Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 145–150.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*, 30–302.

¹⁷³ Réthly Antal: *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig*. Budapest, 1962. 102–117.; Rác Lajos: *A középkor és a kora újkor éghajlattörténetéről*. Agrártörténeti Szemle, 31. évf. (1989) 1–4. sz., 118–147., 129–147.; Ágoston Gábor – Oborni Teréz: *A tizenhetedik század története*. Budapest, 2000. 86–88.; Rác Lajos: *Magyarország éghajlattörténete az újkor idején*.

muszlim források megemlékeznek arról, hogy 1601 őszén igen hideg és csapadékos időjárás volt. Ez egyrészt jelentősen lelassította az ostromműveleteket, hiszen a szinte szakadatlan esőzések miatt az egyébként is vizenyős, mocsaras területen lehetetlenné vált az ostromsáncok ásása, valamint a várat övező árok feltöltése. A döntőnek szánt rohamot például azért október 28-án indították meg, mivel a sáncásáshoz csak kilenc nappal korábban tudtak nekikezdeni. Az ostrom továbbfolytatását pedig egy nagy havazás tette lehetetlenné, illetve értelmetlenné. Másrészt az éhségtől gyötört katonák számára az állandó esőzés, majd hóesés és a fagyos hajnalok szinte már elviselhetetlenné tették a körülményeket. A hidegre fordult és számukra ismeretlen, zord időjárástól leginkább az Itáliából érkezettek szenvedtek. Sátraikat a vizesárok feltöltéséhez szükséges zsákokhoz szétvagdoszták, így a sáncokban a szabad ég alatt voltak kénytelenek háltni. Nem is csoda, hogy tömegével fagytak meg vagy szökdöstek el a borzasztó körülmények elől. A Russworm vezette hadak is hasonló veszteségeket szenvedtek el Kanizsa felé vonulva. Bár sátrakat hoztak magukkal, nem volt lehetőségük ezeket felállítani, így 3000 férfi és nő, valamint 300 ló pusztult el a menet alatt.¹⁷⁴

Összegzés

Összegezve megállapítható, hogy a nem megfelelő katonai vezetés, az elégtelen számú és különböző harcértékű katonaság, a hiányos élelem- és hadianyag-ellátás kiegészülve az egyre zordabbá váló időjárás okozta nehézségekkel egyszerre járultak hozzá Kanizsa 1601. évi ostromának sikertelenségéhez. A belső-ausztriai tartományok és Ferdinánd főherceg valós erejét és lehetőségeit messze meghaladó vállalkozása tehát kudarcot vallott, és a Dél-Dunántúl legjelentősebb vára egészen 1690-ig az Oszmán Birodalom kezén maradt.

Szeged, 2001. 56–62.; Behringer, Wolfgang: *A klíma története. A jégkorszaktól a globális felmelegedésig*. Budapest, 2010. 117–139.

¹⁷⁴ Stauffer: *Die Belagerung von Kanizsa*, 265–313. passim.; *Török történetirók*, 162–164., 306–307., 309–334. passim.; Banfi: *Gianfrancesco Aldobrandini*, 1940. 150–154.; Bánlaky: *A magyar nemzet hadtörténelme*, 350–352.; Antonitsch: *Die Wehrmaßnahmen*, 294–313. passim.; V. Molnár: *Kanizsa*, 84–91. passim.; Tóth: *A mezőkeresztesi csata*, 340–344. passim.; Ortelius: *Chronologia*, 207r–212v. passim.; Sudár: *Kanizsa 1601. évi ostroma török szemmel*, 1025–1058. passim.; Istvánffy: *Magyarok dolgairól*, 374–379., 384–387. passim.

ZOLTÁN PÉTER BAGI

Reasons behind a Failure. The Siege of Kanizsa in 1601

After a 45-day siege, Georg von Paradeiser was forced to surrender Kanizsa to the assaulting Ottoman army on 22 October, 1600. After the fall of the castle, preparations for setting up a new defensive line to protect the remaining territories in Southern Transdanubia, Styria and Lower Austria started in Vienna and Graz as early as October. Playing a key role in defending both the Holy Roman Empire and Italy, the protective structures around Kanizsa had been planned and constructed before the Fifteen Years War according to clearly defined military conceptions, taking into consideration the terrain, hydrography and road infrastructure of the surrounding area. On the other hand, after the fall of the castle, negotiations started between Vienna and Graz about planning, as a major military action for the following year, the recapture of the strategically important fortress. However, during the negotiations held in Vienna in December 1600, it became clear that the army of the governor of Inner Austria (Styria, Carinthia and Carniola), Archduke Ferdinand could only count on military support from the Pope, Tuscany, Mantua and Spain for this campaign. After a siege lasting 68 days, the attempt to recapture the castle ended in failure on 16 November, 1601. Instead of describing the stages of the siege, the author intends to present all those circumstances in his paper which decisively influenced the progress of the campaign and mainly contributed to its failure. These include the lack of proper preparations for the campaign, the ignorance of the military leadership and the weather conditions.